

Thema:

Groesbeeks bos

Met o.a.:

- * Ontwikkeling van de kapvlaktes
- * Interview met Arjan Snel van Staatsbosbeheer
- * Landgoed werd staatsbos
- * In gesprek met Herman Nillessen
- * Ons voedsel: het varken
- * Aardmannetjes

GROESBEEKS

milieu

journaal

2019-177

Verschijningsdatum oktober 2019

Inhoud

Het Groesbeeks Milieujournaal is een uitgave van de Werkgroep Milieubeheer Berg en Dal en verschijnt drie keer per jaar. Kosten: minimaal 17,50 euro per jaar. Opgave bij het secretariaat.

REDACTIE

Henny Brinkhof
Niek Willems
Willemijn van Rooij
Peter Pouwels

MEDEWERKERS (aan dit nummer)

Nel van den Bergh (opmaak)
Marga van Bommel
Anne-Marie van den Bosch
Paul Thissen

OMSLAG

'De Koepel'
Ingrid Claessen

SECRETARIAAT

Postbus 26
6560 AA Groesbeek
bankrekening:
NL17 RABO 0117 4423 05

INTERNET

www.wmg-groesbeek.nl

PRINT

Janssen Repro, Nijmegen
Geprint op Cyclus
(100% gerecycled papier,
FSC, EU Ecolabel)

Reageren op artikelen?

redactie@wmg-groesbeek.nl
tel. 024 3974221

Voorwoord van de redactie	3
Ontwikkeling van de kapvlaktes in het Groesbeeks bos door Henny Brinkhof	4
Het kapbeleid van Staatsbosbeheer, interview met Arjan Snel, hoofd Staatsbosbeheer Gelderland door Gijs Looijen en Henny Brinkhof	10
De veganistische keuken door Marga van Bommel	16
Vijver in het bos gedicht van Anne-Marie van den Bosch	17
Landgoed werd staatsbos, De Wolfsberg en de Muntberg bij Groesbeek 1860-1940 door Paul Thissen	18
In gesprek met Herman Nillessen door Willemijn van Rooij	26
Wie kent Berg en Dal	29
Ons voedsel (10): het varken door Niek Willems	30
Aardmannetjes	36

Voorwoord

Vooral de oudere Groesbekers spreken wanneer ze het over het Groesbeeks bos hebben over 'ons bos'. Dat komt omdat voor die generatie het bos van groot belang was. Dat begon al jong. Het bos was één grote speeltuin: je klom er in bomen, bouwde hutten, speelde politie en boef en je plukte er bosbessen of raapte kastanjes. Later ging je er wandelen, ontmoette er je geliefde, observeerde dieren of sprokkelde hout voor de kachel, sommigen stroopten er ook. Na het pensioen ging je er kuieren of je ontmoette elkaar om te praten of een kaartje te leggen. Het bos was een onlosmakelijk deel van je leven, vandaar 'ons bos'. Voor dit milieujournaal spraken we met Herman Nillesen die dit gevoel goed onder woorden kon brengen in het radioprogramma dat hij lange tijd mede presenteerde bij de lokale omroep. Zo voelen ook veel Groesbekers zich betrokken bij bosvijver De Koepel. Ze hebben er vroeger salamanders gevangen, gespeeld in en met het water of een theatervoorstelling bijgewoond die opgevoerd werd op het eiland. Helaas is de afgelopen 50 jaar het water steeds verder gezakt. De bronnen zijn vrijgegraven, de vijver is uitgediept, enkele jaren geleden is er zelfs een leem scherm geplaatst. Niets hielp. Intussen staat de bosvijver al twee jaar op rij in de zomer helemaal droog. Nu komt een laatste reddingspoging: de vijver wordt beleemd, waardoor het (regen)water niet meer kan wegzakken en de vijver vol blijft staan. Hopelijk lukt dit en blijft deze bijzondere plek behouden.

Veel mensen hebben iets met bomen. In de media lees je geregeld over protesten tegen voorgenomen kap van bomen bijvoorbeeld langs provinciale wegen of voor omvorming van natuur, voor houtoogst of bouwplannen. Enkele jaren geleden begon Staatsbosbeheer weer intensief te kappen in 'ons bos'. Veel inwoners waren hier niet blij mee en zagen met lede ogen aan hoe grote machines maandenlang in het bos bezig waren. Ook de WMG was kritisch en publiceerde daar in 2015 over in het Milieujournaal. We zijn nu 4 jaar verder en de vraag is hoe het nu staat met het bos en met het kapbeleid van Staatsbosbeheer. Daarover spraken we met Arjan Snel, de baas van Staatsbosbeheer in Gelderland. Hij is een echte natuurliefhebber, maar wil toch dat we in Nederland een aanzienlijk deel van de houtvraag zelf dekken, omdat er anders nog meer hout uit het buitenland moet komen. Om het streefpercentage van 10% te halen moet er vrij intensief gekapt worden, maar wel zoveel mogelijk samen met de natuur. Toch is daar wel wat op af te dingen. Nederland heeft maar 10,8% bos (ca. 360.000 ha) en behoort met Ierland (9,7%) tot de bosarmste landen van Europa. België heeft bijvoorbeeld 22,1% bos, in Duitsland is zelfs 31,8% van het oppervlak bos. Wereldkampioen is overigens geen onbekende: Suriname met 94,7% bos.

Misschien moeten we meer bos aanleggen. Halverwege de jaren 90 werd dat idee al eens omarmd door het toenmalige ministerie van LNV dat wilde streven naar 15% bos in 2050. Maar 10 jaar later werd dit beleid al weer verlaten. Misschien moet het nieuw leven worden ingeblazen. Dat is niet alleen goed voor houtproductie, maar ook tegen het warmer wordende klimaat.

De redactie

Ontwikkeling van de kapvlaktes in het Groesbeeks bos

In 2012 begon Staatsbosbeheer met een nieuw beleid in multifunctionele bossen. De houtoogst werd belangrijk. Ook in Groesbeek. Het bosgebied ten zuidoosten van de Heumense Baan/Rijlaan was in de winter van 2014-2015 aan de beurt. Er werden bospercelen gedund en ook kwamen er flinke kapvlaktes in het bos. We zijn nu 4 jaar verder, er is weer een nieuwe kapronde geweest. Tijd om de balans op te maken.

De vraag is hoe het bos zich ontwikkelt op de kapvlaktes, de plekken die bijna volledig zijn kaalgekapt, ontdaan van alle takhout en daarna gefreesd. De bedoeling van Staatsbosbeheer is dat daar spontaan via natuurlijke verjonging nieuw bos tot ontwikkeling komt met daarin de gewenste boomsoorten. Door dunning zou daar dan op termijn een hoogwaardig bomenbestand groeien waaruit rendabel geoogst kan worden.

Een korte terugblik

In 2011 kondigde toenmalig staatssecretaris Henk Bleker een bezuiniging af van 70% oftewel 600 miljoen euro op het overheidsbudget voor natuurbeleid; tegelijkertijd schoffeerde hij de terreinbeherende instanties en ecologen door te roepen dat ze hun werk niet goed zouden doen. Later in 2013, nadat Bleker al weer het veld had geruimd, werd de bezuiniging met de helft teruggedraaid. Toch was het effect van deze beleidsomslag vooral bij Staatsbosbeheer enorm. Andere terreinbeherende organisaties zoals Natuurmonumenten en de provinciale landschappen hebben leden en dus andere bronnen van financiering. Staatsbosbeheer

Kapvlakte in mei 2015. Nagenoeg alle hout is afgevoerd, de bodem is gefreesd. Enkele toekomstbomen zijn blijven staan.

heeft dat niet en moest op zoek naar inkomsten. Die werden grotendeels gevonden in de houtkap. Het oogsten van hout was weliswaar nooit weggeweest, maar in de loop van de tijd was de natuurdoelstelling in veel multifunctionele bossen belangrijker geworden. Zo ook in Groesbeek. De laatste keer dat er echt structureel veel hout was geoogst in het bosgebied tussen Hotel De Wolfsberg en 't Zwaantje was eind jaren 70 van de vorige eeuw. Daarna was het her en der wat weghalen. Het bos werd merkbaar ouder en de bomen dikker. Langzaamaan begon er volwassen bos te ontstaan dat veel CO₂ vastlegde. Tot 2014.

Nieuw kapbeleid

Over het nieuwe kapbeleid van Staatsbosbeheer en het daarmee samenhangende streven naar hoogwaardige houtproductie is in het Milieujournaal 159-160 (juni 2015, online te lezen op wmg-groesbeek.nl/milieujournaal) een artikel gepubliceerd waarin uitgebreid wordt ingegaan op de plannen voor het Groesbeeks bos. Kort samengevat komt het beleid hierop neer: het doel is om eersteklas hout te produceren met bomen waar vraag naar is en dat zijn vooral naaldbomen zoals Douglas en Lariks, maar ook loofhout zoals Amerikaanse en inlandse eik, Berk en Beuk. In tegenstelling tot vroeger mogen er geen monocultures ontstaan en ook worden er in de regel geen bomen aangeplant, tenzij ingrijpen noodzakelijk is bijvoorbeeld omdat de gewenste menging van boomsoorten uitblijft. Op de lange termijn is de verhouding loofhout/naaldhout 38/62%; de natuurlijke omvorming naar meer loofbos komt daarmee ten einde.

Kapbeleid in de praktijk

Wat het nieuwe kapbeleid in de praktijk betekent, kunnen we sinds de winter van 2014-2015 zien in het Groesbeeks bos. Maandenlang ronkten er de 'harvesters' en langs de modderige paden kwamen grote stapels hout te liggen. Er werden flinke kapvlaktes gemaakt, soms wel 1 tot 2 hectare groot. Niet alleen werden de stammen weggehaald, ook het dunne takhout mocht niet blijven liggen maar werd afgevoerd. Daarna werd de bodem gefreesd, zodat er een goed kiembed ontstond voor nieuwe bomen. De zaden daarvoor zaten nog in de grond of kwamen van naburige bomen. Door deze natuurlijke

Kapvlakte in april 2019, ruim 4 jaar na de kaalkap. De plek is massaal begroeid geraakt met grove dennen en berken.

verjonging zou een gemengd bos tot ontwikkeling komen. Op een kapvlakte bleven altijd een paar bomen staan, de zgn. 'toekomstbomen', die oud mochten worden.

Verwacht werd dat er een vrij grote opkomst van Douglas spar zou optreden in de kapvlaktes. Daarna zouden er regelmatig dunningen plaatsvinden, zodat de bomen goed zouden groeien en de stammen mooi recht zouden worden, geschikt voor hoogwaardig timmerhout.

Ook werden er in bestaande percelen die nog niet rijp waren voor de kaalkap dunningen uitgevoerd. zodat ook daar de goede, rechte bomen bleven staan en flink konden uitgroeien voor de kap. In het bos is dat goed te zien. Om de 20 meter is een rijspoor van de grote harvesters zichtbaar. Zij kunnen met hun zaagarm die 10 meter ver reikt, een heel bosperceel onder handen nemen. Na afloop werden de bospaden die meestal veranderd waren in modderpoelen, weer gefatsoeneerd. Iedere 4 jaar komen de machines terug. Verder was besloten om 10% van het bos te sparen. In dit zgn. natuurbos zou geen kap plaatsvinden en komt de natuur op de eerste plaats.

Afgelopen jaar heeft de tweede kapronde plaatsgevonden in het gebied ten zuidoosten van de Heumense Baan/Rijlaan, tussen Hotel De Wolfsberg en 't Zwaantje.

Dat is een goed moment om te kijken hoe de eerste kapvlaktes zich ontwikkeld hebben.

Ontwikkeling van het bos na kaalkap

In totaal zijn er 6 kapvlaktes in het bovengenoemde bosgebied grondig bekeken. Voor zover dat mogelijk was. De percelen die in de winter van 2014-2015 zijn kaal gekapt en

gefreesd, zijn massaal begroeid geraakt met bomen die inmiddels ongeveer 2 tot 3 meter hoog zijn. Op de meeste plekken is er geen doorkomen aan, omdat de nieuw opgekomen boompjes zeer dicht op elkaar staan en de bramen er welig tieren. Van de bomen die als toekomstbomen in de kapvlakte zijn blijven staan, is de toekomst soms van korte duur geweest. Regelmatig zijn er een paar omgewaaid omdat ze vol in de wind zijn komen te staan of omdat ze dood zijn gegaan.

Boomsoorten

Wat alle kapvlaktes gemeen hebben, is dat een beperkt aantal boomsoorten het uitstekend doet: Grove den, Ruwe berk en vaak ook Lariks en Lijsterbes. Zij maken 70-85% van alle opgekomen bomen uit. Het zijn allemaal pioniersoorten: lichtbehoevende soorten met lichte zaden, die als eerste een gebied koloniseren.

Opvallend is dat de Lariks alleen massaal is opgekomen op plaatsen waar al volwassen lariksen in de buurt staan. De Ruwe berk daarentegen komt in alle percelen algemeen voor, ook als er in de buurt geen enkele berk te bekennen is. Deze soort heeft zeer lichte zaden die gemakkelijk door de wind over grote afstanden worden verspreid. Dat geldt ook voor de Grove den (en de verwante Zwarte den die als jong boompje nauwelijks van de Grove den is te onderscheiden) met zijn gevleugelde zaden. In alle kapvlaktes is deze boomsoort talrijk, niet vreemd als je bedenkt dat dennen de meest algemene bomen in het bos zijn. Op plaatsen waar vóór de kap dennen hadden gestaan, is de soort echt dominant aanwezig en maakt hij wel 60-70% van alle bomen uit.

De Lijsterbes is van de pioniers de minst algemene, maar neemt vaak een aandeel van wel 5% voor zijn rekening. De zaden van deze soort worden verspreid door besetende vogels zoals merels en zanglijsters. Bomen met zware zaden hebben het duidelijk moeilijker. Een soort als Zomereik, die van veel licht houdt en het eigenlijk goed zou moeten doen in kapvlaktes, doet het opvallend slecht. Het hoogste aandeel is 2%, maar meestal maakt hij minder dan 1% van de opgekomen bomen uit. Dat geldt ook voor de Amerikaanse eik, tenzij deze boomsoort voorheen in de kapvlakte gestaan heeft. Dan lopen uit de gekapte bomen weer nieuwe struiken uit.

Voorbeeld van een kapvlakte die bijna ondoordringbaar begroeid is geraakt met in dit geval Lariks en Berk

Beuk en Tamme kastanje zijn steeds zeldzaam. Die zijn vaak niet eens te vinden en nooit is het aantal hoger dan 1%. Bij de Beuk vind je de zaailingen meestal vlakbij de moederboom.

Dan de Douglasspar, de boom waarvan Staatsbosbeheer hoopt dat hij het goed zou doen in de kapvlaktes, omdat deze soort prima vurenhout levert. Bovendien is het een snelgroeende boomsoort die al na 40-50 jaar geoogst kan worden. Voor de Douglasspar wordt daarom op de lange termijn een aandeel van ca. een derde van het totale bomenbestand nagestreefd, bij voorkeur in menging met andere boomsoorten. In de praktijk valt hun aantal in de natuurlijke verjonging op de kapvlaktes tegen. Op kapvlaktes waar voorheen weinig Douglassparren stonden maar vooral dennen, maakt hij niet meer dan 2% van de opgekomen bomen uit, soms zelfs minder dan 1%. Zelfs op plaatsen waar voorheen een Douglasplantage stond, valt het aandeel tegen, met tussen 5% en 25% bomen en een gemiddelde van 12%.

Struiken

De braam is de meest algemene struik die in de kapvlaktes opgekomen is. Wanneer de kapvlakte op een voormalig Douglassparrenbos ligt, is het bramenaandeel zelfs 25-90%, met een gemiddelde van meer dan 50%. Dergelijke bosverjonging is nauwelijks doordringbaar. Op voormalig dennenbos is het aandeel braam een stuk lager, ongeveer 10%. Voor andere struiken als Blauwe bosbes, Struikheide en Brem zijn geen duidelijke verschillen waarneembaar. Zij maken elk een paar procent van het oppervlak uit.

Kruiden

Kruiden zijn niet veel te vinden in de jonge bossen op de kapvlaktes. Het meest algemeen is het gras Pijpenstrootje. In het voormalig Douglasbos lijkt het net wat algemener voor te komen dan in voormalig grove dennenbos: 7% t.o.v. 3,5%. Af en toe staan er wat varens.

Mossen

Opvallend is het verschil in mosvegetatie. Op de kapvlaktes in voormalig Douglasbos groeit vaak veel Haarmos, terwijl in voormalig grove dennenbos vooral Boskronkelsteeltje en Groot en Fijn laddermos te vinden zijn.

Hoe verder met de kapvlaktes?

Het is de vraag hoe Staatsbosbeheer van deze zeer dicht begroeide kapvlaktes een productiebos wil maken. In enkele kapvlaktes is dit jaar om de 20 meter een soort pad gefreesd, zodat de 'harvester' of ander materieel er tijdens een volgende ronde in kan om werkzaamheden uit te voeren. Hoe het beheer verder gaat, hoeveel werk het is en wat de kosten zijn van de te volgen werkwijze, is onduidelijk. Zeker in de beginjaren zullen dunning en andere werkzaamheden

Hoewel de Ruwe berk massaal is opgekomen in de eerdere kapvlaktes, was er kennelijk een reden om deze algemene boomsoort aan te planten in de nieuwe, kleinere kapvlaktes..

Jonge kapvlakte uit 2018 met daarin aanplant van groepjes Noordse esdoorn en Ruwe berk.

enorm arbeidsintensief zijn, grotendeels handwerk. Of deze beheerkosten opwegen tegen toekomstige houtopbrengsten is de vraag. Het lijkt erop dat Staatsbosbeheer het zelf ook niet helemaal weet, want we vonden een sterk 'verbraamde' kapvlakte die na 4 jaar opnieuw kaal is gemaakt en gefreesd en waarop nu jonge boompjes keurig in rijtjes zijn aangeplant.

Nieuwe kapronde

Afgelopen jaar heeft een nieuwe kapronde plaatsgevonden, waarbij verschillen te zien zijn ten opzichte van de eerste ronde. De nieuwe kapvlaktes zijn veel kleiner, soms is niet meer dan een groepje bomen weggekapt. Nog steeds worden de wat grotere kapvlaktes gefreesd. Het was overigens in het oorspronkelijke plan van Staatsbosbeheer al aangegeven dat bij de eerste kapronde 2% van het bos gekapt zou worden en in volgende kaprondes 1%. Het takhout is op een hoop gezet, versnipperd en afgevoerd voor biomassa voor elektriciteitscentrales.

Een ander verschil met de vorige ronde is dat er nu boompjes in groepjes zijn aangeplant, bijvoorbeeld Beuk of Lariks. Er zijn ook boompjes geplant die in een buisje zitten om vraat te voorkomen. In sommige buisjes zitten Noorse esdoorns, Dit is een boomsoort die nauwelijks in ons bos voorkomt, maar die schijnt te helpen tegen verzuring. Dat is een probleem in het bos dat leidt tot gebrek aan mineralen (voor uitleg zie verderop). Het is overigens de vraag of de aanplant van deze boompjes voldoende is om de zure bodem weer gezond te krijgen.

In andere buisjes werden we verrast door Ruwe berk. Het lijkt overbodig om deze

soort hier aan te planten, want op de 4 jaar oude kapvlaktes vormen ze bijna een plaag. Dat geldt ook voor Lariks.

Uit de nieuwe kapronde blijkt dat Staatsbosbeheer weliswaar het idee van grote kapvlaktes achter zich lijkt te laten, maar weer wel als vanouds bomen gaat aanplanten. Daarbij wordt de aanplant veelal beschermd tegen vraat. Die vraat lijkt in Groesbeek helemaal niet zo'n probleem, want in de oudere kapvlaktes staan de jonge bomen als haren op een hond. Op de Veluwe daarentegen schijnen kapvlaktes grotendeels kaalgevreten te worden door herten en reeën.

Aan het dunningsbeleid waarbij om de 20 meter een breed pad door/voor harvesters wordt gemaakt, hebben we geen verandering kunnen vaststellen.

Veel kritiek

Staatsbosbeheer krijgt tot op de dag van vandaag veel kritiek op haar kapbeleid. Van mensen die graag in het bos wandelen, van mensen die de natuur een warm hart toedragen, van mensen die bezorgd zijn over klimaatverandering, van natuurbeschermingsorganisaties en zelfs oud-directeur Frits van Beusekom (van 1979 tot 1989) sprak zich in de media kritisch uit tegen het huidige kapbeleid. Ook de WMG is vanaf het begin zeer kritisch geweest en vond/vindt dat de boskap de kwaliteit van het bos ondermijnt. De gemiddelde leeftijd van het bos gaat hierdoor dalen naar ca. 50 jaar, terwijl die nu op 70-80 jaar ligt waarbij een aanzienlijk deel van de bomen ouder is dan 120 of zelfs 140 jaar. Door de gemiddelde leeftijdsverlaging zal de natuurwaarde voor soorten die aan oud bos gebonden zijn, afnemen. Ook zal de ontwikkeling naar oud bos dat in de degeneratiefase terecht komt, praktisch worden afgesneden.

Verder vindt de WMG het aandeel natuurbos van slechts 10% veel te weinig. In het eerdergenoemde artikel uit 2015 in Milieu-journaal 159-160 staan minimaal 8 waardevolle plekken genoemd die de status van natuurbos verdienen.

De WMG is niet in principe tegen houtkap, maar dat moet dan wel op een manier gebeuren die zo weinig mogelijk schade toebrengt aan het bosklimaat. Omdat het bos op leeftijd komt, begint het juist interessanter te worden voor de biodiversiteit. Ook zie je de natuurlijke verjonging door loofhout en

de stap naar natuurlijke, gemengde loofbossen op gang komen. Deze omvorming naar natuurlijk bos die decennia eerder al is ingezet, wordt teniet gedaan door het huidige kapbeleid.

Door de houtkap neemt de hoeveelheid dood hout in het bos af, want de bomen worden geoogst lang voordat ze aan hun aftakelingsfase begonnen zijn. Juist in oud bos is het aandeel dood staand of liggend hout groot. Het is algemeen bekend dat dood, dik hout noodzakelijk is voor de in standhouding van een gezond bosecosysteem. Er leven allerlei dieren in die weer als voedsel dienen voor andere. Daarom is het van groot belang dat een groot deel van het bos natuurbos wordt.

Ook het afvoeren van het takhout is problematisch. Met het takhout worden relatief veel mineralen afgevoerd, terwijl er al een groot mineralentekort is vanwege de verzuring van de bosbodem. Uit onderzoek is gebleken dat bepaalde vogelsoorten daaronder te lijden hebben.

Op grotere schaal bezien is de discussie over het kapbeleid onlosmakelijk verbonden met het onderwerp klimaatverandering. In het kader van de noodzakelijke energietransitie moet er meer duurzame energie geproduceerd worden. Dat kan bijvoorbeeld door zonnepanelen of windturbines, maar ook door niet-fossiele brandstoffen te gebruiken. Hout is zo'n stof. Een groot deel van de duurzame energieopgave van Nederland wordt thans bereikt door hout te verbranden. Daarbij komt CO₂ vrij dat later weer wordt vastgelegd als het gekapte bos weer teruggroeit. Verbranding van hout is dus klimaatneutraal, zou je zeggen. Probleem

Geoogst eikenhout langs de Biesseltsebaan. Het is jammer dat loofhout niet ontzien wordt in het huidige kapbeleid, want er zou juist gestreefd moeten worden naar meer natuurlijk loofbos.

is echter dat het zo'n 100 jaar duurt om alle CO₂ die bij de verbranding is vrijgekomen, weer vast te leggen. Die tijd hebben we niet als we de temperatuurstijging op aarde beneden 2°C willen houden. Dus is het verbranden van hout nu geen goede manier om de CO₂-uitstoot te beperken.

Bovendien zijn kaalkap en frezen ongunstig voor het bereiken van de klimaatdoelstelling, omdat daardoor de humus in de bodem versneld wordt afgebroken. Met als gevolg dat er CO₂ vrijkomt.

Hoe dan wel in het bos?

De houtkap moet in evenwicht komen met het bos als levensgemeenschap. We zagen de afgelopen decennia al dat in het Groesbeeks bos steeds meer natuurlijke verjonging door loofhout optrad (vooral Eik en Beuk en op windworpplekken ook Ruwe berk en Lijsterbes). Lange tijd was dat ook het beleid van Staatsbosbeheer: natuurlijker loofbos dat past bij ons zeeklimaat. Door selectieve kap van naaldhout zou dat proces bevorderd kunnen worden. Daarbij moet voorzichtig te werk gegaan worden. Bomen moeten individueel of in kleine groepen worden gekapt en voorzichtig verwijderd. Geen sloopwerk met grote machines die de bodem aan gort rijden. Op den duur zouden dan flinke stukken bos versneld worden omgezet in loofbos. Bijkomend en belangrijk voordeel daarvan is dat de grondwaterstand daarvan profiteert. Loofbomen, die de helft van het jaar kaal zijn, vangen met hun bladeren veel minder regen af dan naaldbomen. Daardoor bereikt meer regenwater de bodem en wordt die wat nat, en wordt het grondwater beter aangevuld. Onder naaldbomen is de bodem veel droger. Onder dichte, gelijkjarige Douglasplantages kun je zelfs spreken van een steppeklimaat. In het kader van de klimaatadaptatie is loofbos dus beter dan naaldbos. Door voorzichtige kap bevorderen we dat de bomen niet allemaal dezelfde leeftijd hebben, maar krijgen we een bos met grote diversiteit in ouderdom. Daardoor neemt de kwaliteit van het bos en de biodiversiteit toe.

Meer natuurbos

De WMG pleit voor een groter aandeel natuurlijk bos in het Groesbeeks bos. Een aandeel van 10% natuurlijk bos is veel te weinig. Dat moet minstens 50% zijn. Binnen die 10% (van het gehele bos tussen Groes-

Oud bos in het Reichswald. Wat vooral opvalt is de leeftijdsvariatie van de bomen en het vele dode hout.
Foto: NABU Naturschutzstation Niederrhein

beek en Nijmegen) valt bovendien het bos tussen de Heumensebaan en de Mulderskop dat als tijdelijk natuurbos op de kaart staat, omdat dit op termijn omgezet gaat worden in heide. Geen echt natuurbos dus. Er zijn veel mooie stukken bos die kunnen uitgroeien tot prachtige oude bossen. Momenteel is het nog niet mogelijk om 50% natuurbos te realiseren, want er is nog teveel eenvormig naaldbos. Door omvorming, dus door selectief naaldbos te kappen ten gunste van het reeds opkomende loofhout, kan dat wel bereikt worden. Ook dient gekeken te worden of oude boskernen die er nu nog zijn, met elkaar verbonden kunnen worden. Oud bos heeft een bijzondere biodiversiteit zoals kevers die op dood hout leven en die alleen in oud bos voorkomen.

Meer natuurbos betekent dat de vastlegging van CO₂ op een vrij hoog niveau doorgaat. Tenslotte moet de verzuring teniet gedaan worden. Dat kan door de uitstoot van stikstofverbindingen uit landbouw en verkeer te verminderen, maar dat alleen is niet genoeg. De opgebouwde verzurende stoffen hebben er al geleid dat de bosbodem verzuurd is, waardoor bijvoorbeeld strooisel moeilijker verteert. Ook zijn inmiddels mineralen uitgespoeld, zoals kalk, kalium magnesium en mangaan. Daardoor zijn ze niet meer beschikbaar voor planten en dieren. Door

gebrek aan kalk verdwijnen huisjesslakken en krijgen jonge vogels te weinig kalk binnen. Ook liggen andere gebrekiertes op de loer. Wanneer de verzuring extreem wordt, komt uit bodemdeeltjes aluminium vrij dat zelfs giftig is en mogelijk leidt tot eikensterfte. Dat probleem gaat niet vanzelf weg, ook al stopt vandaag de nieuwe aanvoer van verzurende stoffen. De bosbodem dient weer ontzuurd te worden. Dat kan door mineralen toe te voegen die basisch zijn zoals kalk, kalium en magnesium, daardoor komt de bodem weer in balans. Dit is een probleem dat weliswaar los staat van de boskap, maar dat wel aangepakt moet worden om een gezond en rijk bos te krijgen.

De WMG heeft in 2006 meegewerkt aan het schrijven van de Toekomstvisie Ketelwald. Deze toekomstvisie is nog steeds actueel, maar behoeft aanpassing aan deze tijd waarin klimaat een topprioriteit geworden is en de rol die bossen daarin kunnen spelen van groot belang is. Het zou mooi zijn als de Duitse en Nederlandse eigenaren van het Ketelwald weer eens de rond de tafel gaan zitten om aan die toekomst te werken.

Henny Brinkhof

Het kapbeleid van Staatsbosbeheer

Interview met Arjan Snel, hoofd Staatsbosbeheer Gelderland

De laatste jaren is er veel discussie ontstaan rondom kap en bosbeheer in het algemeen. Het feit dat de maatschappij zich een mening vormt op natuurdossiers is soms lastig, maar reflecteert wel betrokkenheid. Het maakt de mensen kennelijk iets uit. Zowel publiek als professional vraagt zich momenteel hardop af: wat willen we eigenlijk met ons bos? Wat kan bos betekenen in de context van bredere maatschappelijke problemen? En kan het bos al deze 'mensen-wensen' wel aan?

Dit speelt van globaal tot lokaal niveau en er zitten nieuwe elementen in de afweging zoals klimaat, biodiversiteit en bosplagen. Bos, of bosbeleid, is plots een complex vraagstuk geworden zonder evidente 'oplossingsrichtingen'. Verantwoordelijk minister Carola Schouten weet het ook even niet meer en vroeg recent de hele sector om advies. Simpele kap speelt een belangrijke rol in deze kwestie. Het is de meest zichtbare vorm van bosbeheer en zorgt soms voor emotionele reacties.

Ook in Groesbeek zien we sinds enkele jaren weer kapvlaktes van meerdere hectares. Medio september, in een bewogen week met een brandende Amazone, een bossymposium gewijd aan de toekomst van bos en een 120-jarig jubileum van Staatsbosbeheer, brachten Gijs Looijen en Henny Brinkhof een bezoek aan het kantoor van Staatsbosbeheer in Deventer. Daar spraken ze met Arjan Snel, hoofd Staatsbosbeheer Gelderland. Om verhaal te halen, maar ook te maken.

Arjan, dank voor deze gelegenheid en nog gefeliciteerd met jullie jubileum. We kennen jou uit het verleden als het districtshoofd van Rivierengebied Oost, waar de Groesbeekse bossen ook onder vallen. Kun je iets meer vertellen over jezelf en wat je precieze functie nu is?

Ik zie mezelf als een zeer bevlogen natuurbeheerder. Momenteel ben ik Provinciehoofd Gelderland bij Staatsbosbeheer. Dat betekent dat ik eindverantwoordelijk ben voor alle beheer, inrichting en grondaanloop in de provincie Gelderland. Tussen 2002 en 2013 was ik inderdaad districtshoofd 'bij jullie' en zat ik veel in het kantoor in de Ooij. Dat betekent dat jullie me ook echt direct verantwoordelijk kunnen houden voor alle beheer dat in Groesbeek heeft plaatsgevonden, eigenlijk tot en met nu dus.

Arjan Snel, provinciehoofd Gelderland bij Staatsbosbeheer

Terzake dan. Ook de WMG heeft met bezorgdheid gekeken naar de kap in de Groesbeekse bossen, zoals velen. Mede omdat de WMG niet categorisch tegen kap is, en zich niet wil scharen bij het meer vocale, minder genuanceerde deel van de protesteerdere, hebben we de zaak lang aangezien zonder veel misbaar. Toch vragen we graag aan jou wat nu eigenlijk de achtergrond is van deze wat ouderwets ogende kaalkap, die jaren van omvorming naar natuurlijker bos teniet lijkt te doen. Vanwaar deze trendbreuk?

Terechte vraag. Ik kan proberen uit te leggen hoe dit zo gegaan is, stukje geschiedenis. Vooropgesteld is houtoogst bij Staatsbosbeheer altijd aan de orde geweest, daar is nooit een geheim van gemaakt. Wij hebben onze bossen onderverdeeld in 2 soorten: 2/3 is zogenaamd multifunctioneel bos en 1/3 is natuurbos. In het multifunctionele bos speelt ook houtoogst een rol. Kijk ook maar naar de laatste 'b' in ons motto: beschermen, beleven en benutten.

In 2014 hebben wij als Staatsbosbeheer een nieuw ondernemingsplan geformuleerd. Daarin was een sturende gedachte dat onze bossen steeds ouder worden. Dat komt omdat we 65% van de bijgroei (= aanzet van biomassa in het bos) oogsten. Als je dat laat doorgaan, dan bereik je qua dikte van de bomen langzamerhand de grens van wat goed oogstbaar is. Dat komt o.a. omdat de Nederlandse zagerijen een dikte van meer dan 60 cm niet aankunnen. We hebben toen besloten om een deel van ons bosareaal te gaan verjongen. De eerste 5 jaar na het ondernemingsplan is dat afgesteld op 2% van het totale multifunctionele areaal, wat betekent dat je na 50 jaar je hele multifunctionele bos ver-

jongd heb. De bedoeling was na 5 jaar terug te schalen naar 1%, wat zich omrekent naar een omlooptijd van 100 jaar. Om aan die 2% te komen is gekozen voor de relatief grotere kapvlaktes, anders loont het de moeite simpelweg niet. In 2018 is de omslag naar de 1% gemaakt. Dit is de formele gang van zaken geweest, en Staatsbosbeheer heeft dat bewust zo gedaan. Ik sta daar dan ook achter. Toch geef ik toe dat met de kennis en het bewustzijn van nu, noem het voortschrijdend inzicht, het een heftige ingreep is geweest die anders had gekund. Dat heeft minder te maken met maatschappelijke ophef als wel met het klimaat en biodiversiteit als nieuwe afwegingen.

Door gebruik te maken van kapvlaktes komt er relatief veel CO₂ vrij. De CO₂ is namelijk vastgelegd in bomen en door te oogsten wordt een deel van de CO₂ in de atmosfeer gebracht. Dat geldt niet voor hout dat gebruikt wordt voor het maken van planken voor meubels etc. En inmiddels is ook duidelijk geworden dat de mineralenhuishouding van onze bosbodem als gevolg van te hoge stikstofneerslag (zure regen) verstoord is. De bodem loogt langzaam uit waardoor de mineralen uitspoelen naar het grondwater in plaats van dat ze beschikbaar komen als voedsel voor bomen. Door gebruik te maken van kapvlaktes neemt het uitloggen in feite toe.

Het nieuwe, officiële uitgangspunt is dat als we überhaupt al kiezen voor een kapvlakte,

deze beperkt wordt tot maximaal 0,25 hectare. Ter vergelijking: de gewraakte kapvlaktes waar we het nu over hebben waren tot 2 of sporadisch 3 ha groot. In Groesbeek was meen ik de max toch echt 2 ha. Dat zouden we nu niet meer zo doen.

Op wat voor manier speelt klimaatverandering dan een rol bij het afbouwen van de methode kaalkap?

Dat gaat natuurlijk over CO₂. Bomen leggen CO₂ vast, zoals bekend. Als je grootschalige kaalkap pleegt en al helemaal als je de ontstane vlakte geschikt maakt voor vervolgteelt [dat betekent meestal de bosbodem frezen, zodat ondergroei en wortels/stronken worden verpulverd. Het optimaliseert aanplant en stimuleert snellere vertering van het oude hout, red.], dan is de CO₂-afgifte groot. Al helemaal als al dit hout de verbrandingsoven in zou gaan, dus als energiehout. Als het hout wordt verwerkt in lang-cyclische producten (denk aan een tafel), dan wordt die balans iets beter. Over het geheel genomen moet wel worden bedacht dat we de totale bijgroei nog steeds niet oogsten, dus netto wordt er nog steeds CO₂ vastgelegd. Maar dat zien de mensen minder dan een omgehakte boom.

Zijn er wat jullie betreft alternatieven denkbaar?

Zeker. Bij Staatsbosbeheer willen we nu toe naar een systeem van uitkap. Dat betekent

In de eerste kapronde in 2014 werden nog grote kapvlaktes gemaakt; dat beleid is nu verlaten. Het frezen van de bodem is gedaan om de bosverjonging te stimuleren, maar heeft ook nadelen vanuit o.a. klimaatoogpunt. Door het frezen wordt de humus in de bodem versneld afgebroken waarbij CO₂ vrijkomt.

zoveel als her en der bomen oogsten. Het lijkt een beetje op plenteren [uitkap van steeds enkele bomen, waarbij het bosklimaat intact blijft, ook wel natuurvolgend kap-beleid, red]. Veel extensiever en gespreid in ruimte en tijd ten opzichte van kaalkap. Daarbij maken we gebruik van natuurlijke verjonging en soms aanplanten om zo gewenste soorten in te mengen. Die gewenste soorten kunnen bijdragen aan biodiversiteit, maar bijvoorbeeld ook goed zijn voor de bosbodem omdat ze mineralen inbrengen. Denk aan de linde, die een positief effect heeft op de zuurgraad van de bosbodem en dus op het bodemleven.

Overigens blijven we daarvoor aanhouden dat we dit doen in 2/3 van onze bossen. Dat staat zo in onze landelijke Bosvisie, die voor iedereen via onze site inzichtelijk is. Wel willen we kijken of de soorten bos wel op de goede plek liggen, dus wellicht wordt er lokaal gewisseld en wordt natuurbos multifunctioneel en andersom. Het heeft ook voordelen als we wat meer gaan clusteren, zodat we niet een lappendeken van natuur en multifunctioneel bos door elkaar heen hebben. Op de Veluwe wordt daar ook naar gekeken.

Dat klinkt logisch en positief. Spelen er nog meer problemen in het Gelderse bos, die opgepakt moeten worden wat jou betreft?

Helaas wel. Één daarvan, en dat speelt met name op de Veluwe, is de wilddruk. Dat betekent de hoeveelheid grofwild, met name edelhert, ree en wild zwijn, in een bepaald gebied. Die is op dit moment te hoog om de natuurlijke verjonging een goede kans te geven. De bosverjonging komt lokaal letterlijk niet van de grond, omdat al het jonge groen wordt afgeknabbeld. Daar moeten we naar kijken, misschien dat een andere vorm van jacht en/of rasters nodig zijn. Ook hier is een omslag nodig. Wetten moeten mogelijk worden veranderd en nieuw beleid ingevuld en afgestemd worden. Het is niet eenvoudig, maar anderzijds wordt wel door iedereen urgentie ervaren en zijn er naast verschillen van inzicht ook breed gedeelde belangen, zoals bosverjonging aan de gang krijgen.

Je spreekt over bosverjonging. Waarom is die zo belangrijk?

Uiteraard om bos te houden op de lange termijn. Of dat nu voor de natuurfunctie is of beleving of oogst. In onze bossen is vanuit de geschiedenis sprake van relatief nog veel gelijkjarigheid, dus hele delen zijn gelijktijdig geplant en/of gekiemd. Als je dit z'n gang laat gaan, dan komt zo'n hele opstand gelijktijdig in de eindfase. Wat je wil is meer ongelijkjarigheid, zodat je bosstructuur gevarieerder is. Dat is beter voor beleving, benutting en bescherming op de langere termijn. De omvormingsfase vanaf die gelijkjarige opstanden

Kapvlakte anno 2019: de kapvlakte is kleiner, er worden meer bomen gespaard (jong en oud) en er worden boompjes groepsge- wijs aangeplant. Ook hier is de bodem ge- freesd en het takhout afgevoerd.

is gewoon lastig. Ons nieuwe uitkapsysteem moet hier een antwoord op zijn. Sommige opstanden hebben gewoon een reset nodig om het probleem van gelijkjarigheid te doorbreken.

Een ander probleem is de versterkte invloed van bosplagen; de letterzetter, essentaksterfte, en iets complexer: eikensterfte.

Klopt. Een nieuw probleem constateer ik overigens ten aanzien van de Lariks. Op de Veluwe gaan er veel dood door de droogte van de laatste jaren. Dat lijkt een soort combistress als gevolg van droogte en mineralentekort. Het is heel lastig hoe hiermee om te gaan. Ook hier is soms een reset de enige overgebleven optie. We planten dan steevast nieuwe gewenste soorten bij. Bosplagen onderstrepen dat we meer soortenmenging moeten nastreven, zodat we minder kwetsbaar zijn. Maar natuurlijk is ook afname van de stikstofdepositie zeer hard nodig!

Toch constateert de WMG middels een klein eigen onderzoek [door Henny Brinkhof, zie elders in dit Milieujournaal, red.] dat die aanplant soms vreemde vormen aanneemt. Pioniersoorten zoals Ruwe berk die sowieso wel zouden opkomen, worden ingebracht en tegen vraat beschermd middels buisjes. Er staan exoten tussen de aanplant, zoals Noordse esdoorn. Gek

Belangrijk in het kapbeleid van Staatsbosbeheer is de vraag hoe ons land zelf (deels) kan voorzien in de vraag naar hout.

genoeg juist weer weinig Douglas. Qua toekomstige productie lijkt dit niet heel handig. Daarnaast is er nogal wild gefreesd, ook enige tijd na de kap, schijnbaar om de uitrijpaden alvast zeker te stellen.

Wat betreft dat laatste, die paden, denk ik dat dat voor verpleging is, niet als voorschot op een uitrijpad. Dat komt omdat de verjonging af en toe niet zo op gang komt als wij hadden gehoopt. Dan moet je er dus weer in om bij te sturen. Maar een beetje vreemd vind ik het wel, ja. Die uitrijpaden zijn ons sowieso een doorn in het oog. De insporing in de bodem is slecht voor natuur en ook voor de kiemkans. Als er nieuwe machines op de markt zouden komen die minder schade maken, dan loont het zich daarnaar te kijken. Een ander ding wat anders moet is het frezen van tak- en top hout. Dat moeten we ook niet meer doen, tenzij echt noodzakelijk. Ook als we de bosbodem zelf frezen, moet de methode zijn dat we niet tot op de mineralenlaag frezen. Een beetje frezen is soms nodig voor de verjonging, maar het moet wel maatwerk zijn.

De WMG heeft de indruk dat de kapvlaktes soms zeer snel leiden tot een enorme jungle aan opslag die zowel productie als natuurwaarde tegenwerken. Denk bijvoorbeeld aan enorme verbraming.

Klopt, als eerder gezegd. Dan is soms een nieuwe reset weer nodig. De enorme stikstofdepositie speelt hier natuurlijk een hoofdrol. Dit probleem is nog groter op stuifzanden en heide, die we ook in beheer hebben. Dat moet anders. Dit soort grote problemen maken dat er opnieuw moet worden gekeken naar het hele bos- en natuurbeheer in Nederland. Dat gebeurt momenteel ook, op landelijk en provinciaal niveau. Minister Carola Schouten heeft zich laten informeren door de uitkomsten van recent georganiseerd symposium (Verklaring van Groeneveld) en de provincies beraden zich momenteel over een eigen provinciaal bosbeleid. Wij als Staatsbosbeheer zijn daar intensief en aan de voorkant bij betrokken. Onze insteek is dat we samen op weg moeten naar een gevarieerd, veerkrachtig bos waarbij bij multifunctioneel bos ook houtoogst aan de orde is. En dat dat ook kan.

Wat ik in de discussie rondom het kappen van bomen nog wel mis, is de vraag hoe we omgaan met de vraag naar hout en waar

Oud beukenbos is vaak het eindstadium van bosontwikkeling.

dit vandaag moet komen. We leveren in Nederland ca 10% van de landelijke vraag naar hout. Dat betekent dat 90% uit het buitenland komt. Dat houttransport vraagt ook weer veel CO₂. Stel dat de houtoogst in Nederland verder af zou nemen, gaan we dat dan uit het buitenland halen? Met alle extra CO₂ belasting van dien?

Begrijpen wij het nu goed dat dus alle provincies komen met een eigen bosbeleid, en Staatsbosheer binnen 12 verschillende beleidskaders gaat werken?

Of dat voor heel Nederland geldt weet ik niet, wel is het zo dat onze provincie hiervoor meer verantwoordelijkheid naar zich toe gaat halen. Dit is tot op zekere hoogte nu al zo sinds het natuurbeleid grotendeels werd gedecentraliseerd naar provincieniveau, maar dit gaat straks inderdaad wel een stap verder.

Tot nu toe hebben we het gehad over kap, en die kap speelt zich af in de 2/3 bos die als multifunctioneel in de boeken staat. Nu even over die andere 1/3, het natuurbos. Als gevolg van een projectidee uit de Toekomstvisie Ketelwald heeft de gedachte postgevat dat er in onze bossen eigenlijk een netwerk van oud bos zou moeten ontstaan. Dat zou zich uit kunnen strekken van de Mookse bossen van Natuurmonumenten tot aan de Duivelsberg

en met doorloop ook naar het Reichswald, waar al een heus bosreservaat bestaat: de Geldenberg. De werkgroep Bosrijk maakt zich sterk voor dit idee. Is Staatsbosbeheer bereid mee te denken en werken aan deze ambitie?

Daar kunnen we best eens over praten. Dit gaat inderdaad een stap verder dan alleen de status 'natuurbos' opplakken. Op de Veluwe hebben we als eens gekeken naar echte in-

Foto rechts: Dood doet leven. Dood hout speelt een belangrijke rol in een natuurlijk bos.

Het blijft voornog een wensbeeld, maar misschien gaat het er ooit nog eens van komen dat we edelherten kunnen zien in het Groesbeeks bos.

tacte stukken oud bos. Met een gave bosbodemstructuur en de begeleidende oudbossoorten als Dalkruid en Lelietje-van-Dalen. Die stukken zijn vervolgens aangewezen als Natura2000 Eiken-en Beukenbossen. Maar oud bos heeft zeker nog een meerwaarde bovenop deze algemene status en wellicht komt daar in het nieuwe provinciale beleid ook meer ruimte voor. Een ander dossier waar weer ruimte zou kunnen of moeten ontstaan, is het ecologisch verbinden. Wij zijn destijds op verzoek van de provincie Gelderland bezig geweest met onderzoek naar edelherten die uit het Reichswald via de Groesbeekse bossen de Gelderse Poort in zouden kunnen komen. Dat is onderweg gestrand omdat niet alle knelpunten die hier bij komen kijken opgelost konden worden. Het zou bijzonder mooi zijn als de publieke en maatschappelijke partijen hier weer nieuw leven in kunnen blazen.

Uw interviewer [Gijs Looijen] heeft daartoe ooit een haalbaarheidsstudie uitgevoerd. Daar kwam uit dat er nog wel een en ander moet gebeuren voordat dit kan. Te denken valt aan meer rustgebieden, wildwaarschuwingssystemen langs de 'boswegen' en dan is er nog het probleem van de N325, een behoorlijke laatste hobbel voordat de herten de polder inkunnen. Daarom pleit ik al jaren voor een ecoduct over de weg Nijmegen- Kleve. Dat is een structurele, maar niet goedkope oplossing. Bovendien heeft zo'n ecoduct natuurwinst voor meer diersoorten zoals vlinders en dassen. In Nederland zijn ecoducten met

verbinding van hoog naar laag, van droog naar nat, van klei naar zand, zeldzaam. Nog mooier zou natuurlijk zijn als we de ambitie van de oude EHS [Ecologische Hoofdstructuur, red.], dus een verbinding helemaal naar de Veluwe zouden kunnen reanimeren. Het deel Reichswald via het Groesbeekse bos naar de Gelderse Poort is een belangrijke schakel in een groter geheel. Dan moeten we nog eens goed kijken naar de meest optimale en haalbare verbinding. Voornog is het politiek uit beeld, Het blijft echter een prachtig wensbeeld, herten spotten vanaf de Waalbrug!

Tot slot. Zou je bereid zijn mee te werken aan een Toekomstvisie Ketelwald 2.0? Gezien de snelle veranderingen van de afgelopen jaren, zoals klimaat, biodiversiteit, en de ontwikkeling die Staatsbosbeheer momenteel doormaakt, is een update misschien wel een goed idee.

Ik heb toendertijd met veel plezier kennis genomen van en meegewerkt aan de eerste Toekomstvisie Ketelwald. Een update is altijd een goed idee. Maar volledig toezeggen doe ik nu nog niet. Daarvoor wil ik eerst wachten op wat er straks uit de nieuwe provinciale beleidskoker komt. Daarbij zijn veel partijen betrokken, waaronder nadrukkelijk wij. Ik wil niet op 2 borden tegelijk schaken. Dergelijke visie kan alleen slagen als publieke en private partijen achter zo'n plan staan!

Wij danken jou, Arjan Snel, heel hartelijk voor dit interview en hopen dat we ook in de toekomst van gedachten met je kunnen blijven wisselen over het Groesbeeks bos.

Gijs Looijen en Henny Brinkhof

De veganistische keuken

Beste lezer,

Graag wil ik je kennis laten maken met de veganistische keuken. Een veganistische levensstijl houdt in dat je puur plantaardige producten gebruikt in de keuken en ook geen dierlijke producten draagt of aanschaft. Op deze manier kun je je ecologische voetafdruk zo veel mogelijk verkleinen. Ook als je af en toe plantaardig eet, verklein je jouw voetafdruk.

Waarom ik 'vegan' ben geworden, heeft verschillende redenen. Ten eerste omdat ik het zielig vind dat dieren in hun korte leven dat ze mogen leven in hokjes worden gestopt en volgespoten worden met antibiotica. Wat geeft ons het recht zo met andere wezens om te gaan? Plantaardig eten is ook veel gezonder voor jezelf en beter voor de natuur en het milieu. Als we iedereen op deze wereld blijvend van voedsel willen voorzien, zullen we de vleesconsumptie drastisch moeten verminderen. De veehouderij is verantwoordelijk voor de grootste uitstoot van broeikasgassen zoals methaan en CO₂. Daarmee is de veehouderij een belangrijke oorzaak van de opwarming van de aarde. Daarnaast worden er voor de vleesproductie regenwouden omgekapt om soja voor de dieren te kweken. Dus waarom slaan we die stap niet over en gaan we onder andere biologische soja en lupine eten die gekweekt worden in ons eigen land? Daarmee belasten we de aarde een stuk minder. Ik hoop dat ik je geïnspireerd hebt om eens vlees en zuivel te laten staan en ik ben ook erg benieuwd wat je van onderstaand recept vindt.

Eet smakelijk!

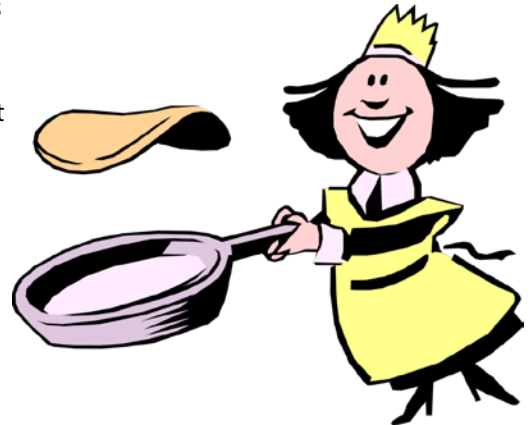
Marga van Bommel

Pannenkoeken

Pannenkoeken bevatten vaak koemelk en ei. Maar dat hoeft natuurlijk niet! De koemelk is eenvoudig te vervangen door plantaardige melk, zoals sojamelk. Het ei hoeft niet vervangen te worden, je kan prima pannenkoeken maken op basis van alleen melk en meel. Wil je aan het recept een vervanger voor het ei toevoegen, zodat er een net iets meer gebonden beslag ontstaat, dan kun je bijvoorbeeld toevoegen: 1 banaan of 60 ml appelmoes of 3 eetlepels maïzena (maïszetmeel) of 1 eetlepel lijnzaad vermalen met 3 eetlepels water (in blender of met staafmixer). Ieder product heeft zijn eigen bindende eigenschappen en smaak, dus experimenteer met de mogelijkheden. Een van de bovenstaande opties kun je eventueel aan het recept toevoegen.

Benodigdheden

- 300 gram bloem
- 700 ml sojamelk (of andere plantaardige melk)
- 1 theelepel bakpoeder
- 1/2 theelepel zout
- olie voor bereiding

Voeg bij een deel van de bloem met eventueel ei-vervanging een deel melk toe en vermeng dit goed. Voeg steeds om en om bloem en melk toe tot er een dik vloeibaar beslag ontstaat. Voeg bakpoeder en zout toe en meng goed door het beslag heen. Laat de koekenpan en de olie lang opwarmen op een matig vuur. Dit is belangrijk als je wil dat de eerste pannenkoek al perfect uit de pan glijdt! Je kunt ook gewoon een pak pannenkoekenmix kopen en de richtlijn voor koemelk volgen, maar dan met plantaardige melk. Ook dan zijn eieren echt niet nodig.

Bak voor appelpannenkoeken eerst kort een paar plakjes appel en eventueel rozijnen in de pan, en giet hier het beslag overheen. Heerlijk met poedersuiker en kaneel. Of mijn favoriete hartige pannenkoeken: de 100% plantaardige Spekcjes van Vivera (gemaakt van soja- en tarwe-eiwit).

Vijver in het bos

Zomaar tijdens een wandeling tussen de bomen
Dat bos waar ik soms loop te dromen
In dat bos opent mijn hart soms nieuwe deuren

Ik was er laatst en vond een pad
Verrast liep ik door een oude poort
Grote struiken rododendrons niet verstoord
Was dit een teken aan de wand?

Ik worstelde me door bramenstruik
Mijn hart riep me
Bekrast vond ik een open plek zo mooi
Dat ik leek te ontsnappen uit de kooi
Die het leven voor ons weeft
Waardoor het leven ons soms leeft

Er was vijver met een stenen rand
Stenen in het water
Er was een vijver gevuld zonlicht
Een grote steen die sprak over het verleden
Een plek vergeten door het heden

Ik zette mij neer op steen
Zat daar helemaal alleen voor uren
Oude bomen in mijn rug als schild
O wat voelde ik me mild

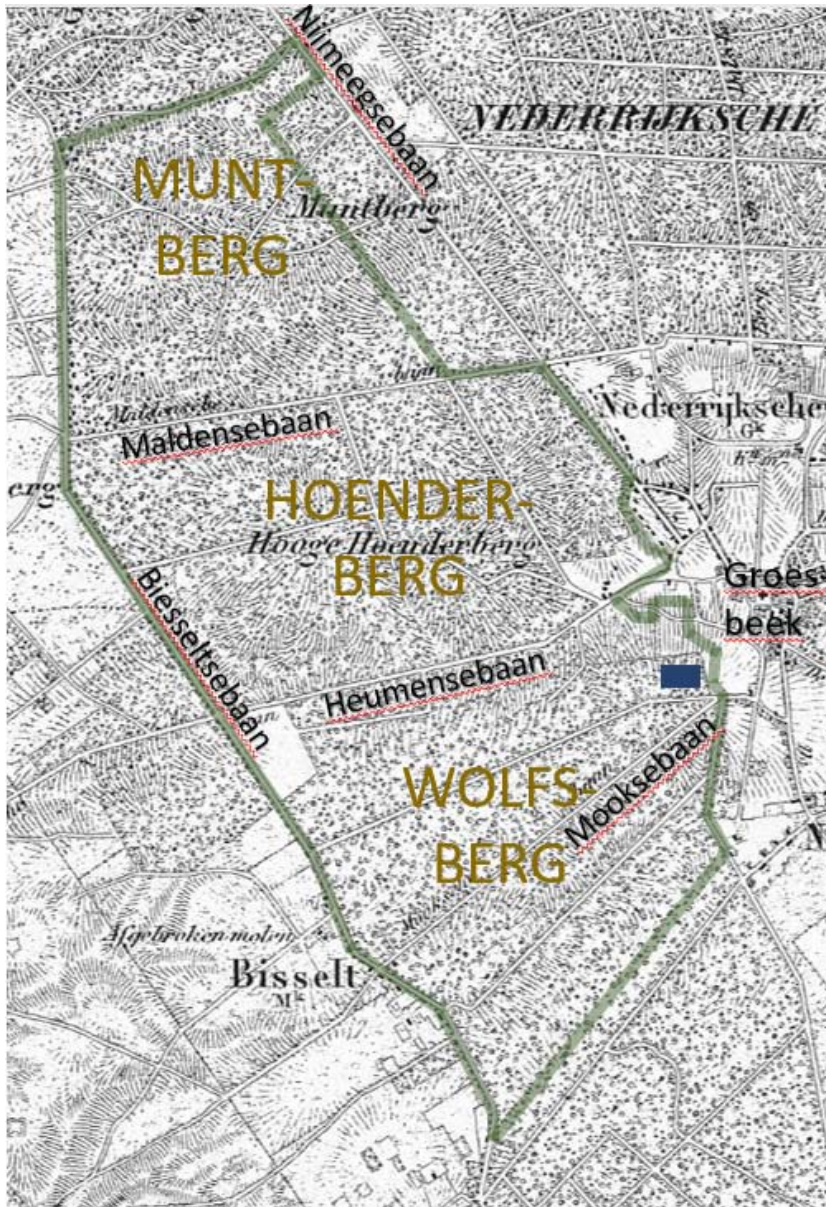
Daar op die heuvel alleen met uitzicht
En de zon op mijn gezicht

Laat deze plek voor altijd vergeten zijn

Landgoed werd staatsbos

De Wolfsberg en de Muntberg bij Groesbeek 1860-1940

In 1930 kocht Staatsbosbeheer een uitgestrekt bosgebied op de Wolfsberg, de Muntberg en de Hoenderberg bij Groesbeek. Het gebied was toen een landgoed met typische landgoedkenmerken: landhuizen, lanen, parkbossen en uitzichtpunten. En er lagen honderden hectares bos. In de jaren 30 nam Staatsbosbeheer maatregelen ten gunste van de houtproductie en ten nadele van de landgoedkenmerken.

De heuvels Wolfsberg, Muntberg en Hoenderberg in 1858, met in groen de globale begrenzing van het omstreeks 1860 door W.E. Rijnbende gekochte terrein dat hij als geheel 'De Wolfsberg' noemde, en in donkerblauw de plaats van het in 1862 gebouwde landhuis. Bron: Gelders Archief, Archief Staatsbosbeheer, inv nr 111; ondergrond: Topografisch Militaire Kaart (Kadaster)

In dit artikel gaan we eerst in op het ontstaan van landgoed De Wolfsberg en vervolgens op de typische landgoedkenmerken die het landgoed in de periode 1860-1915 kreeg. Dan komt de verkoop aan Staatsbosbeheer aan de orde, en vervolgens het nieuwe beheer dat Staatsbosbeheer in de jaren 30 voerde.

Domein Nederrijkswald

Van oudsher hoorden de Wolfsberg, de Muntberg en de Hoenderberg bij het Nederrijkswald, dat zich uitstrekte over de gehele stuwwal rond Groesbeek. Het Nederrijkswald was domeingrond, dat wil zeggen dat het eigendom was van de overheid. Dat was tot de Bataafs-Franse tijd (omstreeks 1800) het gewest Gelre, daarna het Koninkrijk der Nederlanden. Voor het gebruik was houtproductie belangrijk, en aanvankelijk ook de jacht. De omwonenden, zoals de mensen uit Groesbeek, hadden rechten om in het bos hout te sprokkelen en vee te weiden. Er was toen meer heide dan bos in het Nederrijkswald, als gevolg van te intensief gebruik. Ondanks pogingen om het bos te verbeteren, lukte dat maar voor kleinere stukken.

Vanaf het einde van de 18de eeuw verkocht de staat in delen de domeinbossen ten westen van Groesbeek. Ook de Wolfsberg. In 1793 verwierf een Duitser het gebied met Wolfsberg, Muntberg en Hoenderberg in erfpacht. De erfpacht ging in 1799 over op Frans Goderd van Lynden van Hemmen, van landgoed Hemmen in de Betuwe. De familie van Lynden van Hemmen kocht in 1841 de erfpacht af zodat ze eigenaar werd. Het goed was toen ca. 647 hectare groot.

Rijnbende koopt de Wolfsberg

Omstreeks 1860 kocht de particulier Willem Eliza Rijnbende (1809-1889) de Wolfsberg, Muntberg en Hoenderberg, waarschijnlijk uit de nalatenschap van Van Lynden van Hemmen. Hij noemde het geheel de Wolfsberg. Rijnbende was een rijke man uit Amsterdam die daar in het verzekeringswezen werkte. Hij was geboren in Schiedam als zoon van Simon Rijnbende, die in 1793 de bekende jeneverstokerij Rynbende oprichtte. In zijn kringen was het niet ongewoon om een buitenplaats of landgoed te hebben. Rijnbende was jager, een van de motieven om de Wolfsberg te kopen kan de jacht zijn geweest, zodat hij er voor vrienden en kennissen jachtpartijen

Landhuis De Wolfsberg in 1912, met gazon, borders, kuipplanten en parkbos.

Bron: Heemkundekring Groesbeek, G.G. Driessen

Lanen op landgoed De Wolfsberg in 1907. De rechterlaan is tegenwoordig de Rijlaan/Heumensebaan, de verharde verbindingsweg naar Molenhoek. De linkerlaan is de huidige onverharde Hoofdlaan.

Bron: Regionaal Archief Nijmegen, F72686

echtpaar Rijnbende er van uit dat boslucht beter voor haar zwakke gezondheid was dan stadslucht. Ingina overleed al in 1864, op De Wolfsberg.

Lawick van Pabst verfraait De Wolfsberg

Na de dood van Willem Eliza Rijnbende in 1889 kwam De Wolfsberg onder beheer van zijn schoonzoon Jhr. Mr. Diederik Jan Anthonie Albertus van Lawick van Pabst, heer van Nijvelt. (In het vervolg noemen we deze man Diederik Jan van Lawick van Pabst, ter onderscheid met zijn zoon Diederik Jacob die dezelfde voorletters had.) Deze Diederik Jan was getrouwd met Maria Rijnbende, een dochter van W.E. Rijnbende. Diederik Jan van Lawick van Pabst zette het landgoedbeheer van zijn schoonvader voort, met bijzondere aandacht voor de schoonheid van de Wolfsberg, overigens zonder het werk aan de dennenbossen te verwaarlozen. In deze tijd was Diederik Jan burgemeester van Arnhem. Hij was dat van 1884-1899. Onder zijn burgemeesterschap kocht de stad Arnhem het buitengoed Klarenbeek (1886) en Sonsbeek (1899) van adellijke families, om ze te behoeden voor opdeling voor huizenbouw. De buitenplaatsen werden parken, die in tegenstelling tot onder het eerdere beheer voor ieder toegankelijk waren. De stad Arnhem is er heden ten dage nog trots op. De koop van deze landgoederen wordt voor een deel toegeschreven aan de inzet van burgemeester van Lawick van Pabst, de eigenaar van de Wolfsberg.

In 1891 gaf Diederik Jan opdracht aan de destijds beroemde tuinarchitect Hugo A.C. Poortman om het landgoed De Wolfsberg verder te verfraaien. In 1891 reisde Poortman naar Groesbeek voor een opname van de situatie op De Wolfsberg. Dat deed hij in 1892 opnieuw. In 1893 voltooide hij zijn tuin- en parkontwerp. Dat bestond uit een advies met een plantekening en een toelichting. Helaas is het ontwerp van Poortman niet terug te vinden. We weten dus niet precies wat Poortman adviseerde. We weten ook niet precies wat er is uitgevoerd, al kunnen we door kaartvergelijking wel afleiden wat er in grote lijnen is gebeurd.

Hoe fraai De Wolfsberg was

De inspanningen van Willem Eliza Rijnbende en zijn schoonzoon Diederik Jan van Lawick van Pabst op De Wolfsberg hadden rond

Boven: De berceau of Krombeukenlaan, in de periode 1915-1920.

Bron: Gelderland Bibliotheek / Gelderland Collectie, Ansichtkaart nr 20622

Midden: In 1901 maakte iemand, mogelijk Anna Catharina Maria van Eeghen, deze schets van twee wandelaars achter in de Krombeukenlaan van De Wolfsberg. Ze zitten op het bouwwerkje waarin in het midden een paal gezet kon worden om de koepel van beukentakken te ondersteunen. Klaarblijkelijk was dat in 1901 niet meer nodig want de paal ontbreekt.

Bron: Rijksmuseum, <http://hdl.handle.net/10934/RM0001.COLLECT.580852>

Onder: De Krombeukenlaan tegenwoordig.

Foto: Nel van den Bergh

tegenwoordig ook wel Heumensebaan wordt genoemd).

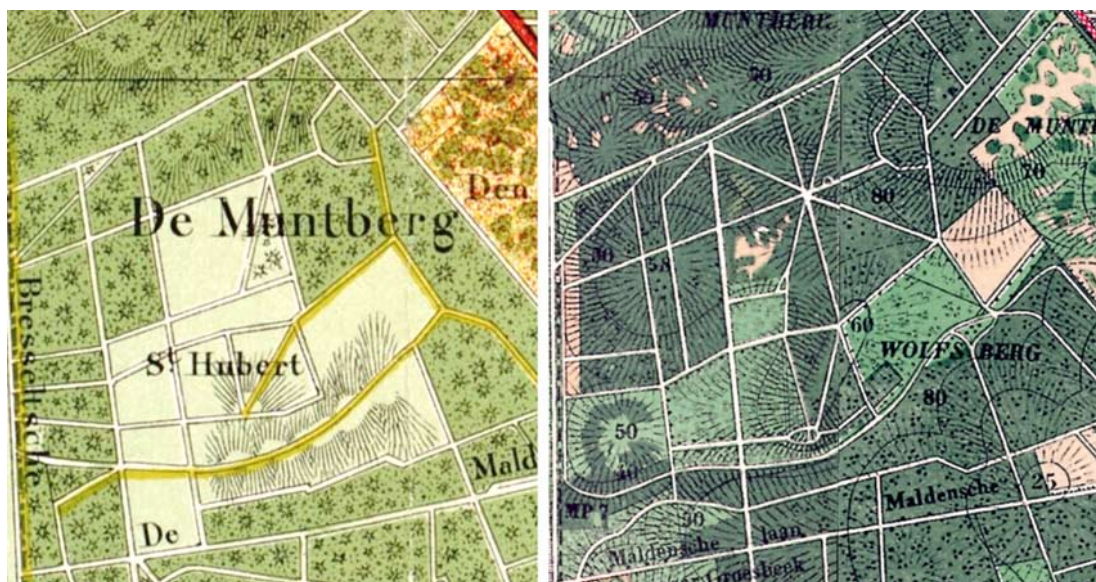
Bij het huis stond een fazantenren. In het parkbos bijzondere bomen als de tulpenboom. Overal vond je beukenlanen. Een ervan liep vanaf het landhuis zuidwaarts naar bosvijver de Koepel. Daarin lag een eilandje dat via een bruggetje bereikt kon worden. Waarschijnlijk stond er op het eilandje een theekoepel. Aan de westkant van het huis, de boskant, was het Willemspark aangelegd, met een slingerpad vanaf het huis, rododendronstruwelen en een sterrenbosje. Daar vlakbij ook een berceau (het krombeukenlaantje) en een kastanjelaan. Mogelijk is er een hertenpark geweest. Rond de Wolfsberg stond veel beukenbos, anders dan verder weg van het huis, waar vrijwel alleen bos van grove den stond. Voor het verzorgen van de borders, het snoeien van de lanen, het vegen van de wandelpaden et cetera waren heel wat Groesbeekse mensen ingeschakeld. Permanent in dienst waren tuinmannen en boswachters (onder andere van de familie Schoonenberg), voor klussen als het dunnen van het bos huurde het landgoed mensen in. Rentmeester was D.G. Montenberg die voor meer landgoederen in de gemeente optrad.

1900 tot een fraai landgoed geleid. Het landhuis stond hoog op de heuvel uitkijkend op Binnenveld en Stekkenberg. Het uitzichtpunt met gazon en kuipplanten was omlijst door boomgroepen en struwelen van rododendrons en azalea's. Het huis was ontsloten via een sierlijke met grind verharde grindweg omzoomd met linden en beuken die vanaf de Heumensebaan (onder bij het spoor) over het spoor omhoog liep naar het huis en verder naar de Rijlaan (die

Boven het Kraaiendal

Een punt dat al in de 18de eeuw de aandacht trok omdat er zo'n mooi uitzicht was te genieten, was de Muntberg. Niet de plek waar nu het gebouw De Muntberg staat maar hoger, meer naar het noorden, waar de heuvel Muntberg ligt, ten noorden van het Kraaiendal. Al in de tweede helft van de 18de eeuw

Twee keer de Muntberg en omgeving. Links de situatie omstreeks 1890. De gebogen onderste gele lijn geeft een aanbevolen wandelroute door het Kraaiendal aan; boven het Kraaiendal ligt een verhoogde heuveltop 'St. Hubert' die aan de wandelaar ook wordt aanbevolen. Rechts de situatie omstreeks 1910. Rond de heuveltop van St. Hubert is een ovaal pad gelegd, en in het Kraaiendal een doorgaande slingerweg. Meer naar het noorden De Ster. Bron: Gelderland Bibliotheek, Beeldbank GDC003000038 (kaart links), Topotijdreis (kaart rechts)

kon je vanaf de Nijmeegsebaan via een klein laantje naar dit hoge punt om het panorama te zien op Hatert, Malden, Heumen en het Brabantse land over de Maas. Ook Rijnbende en zijn opvolgers hebben dit punt gebruikt om te verfraaien. Op de westhelling was een zigzagpad aangelegd om het hoogteverschil comfortabel te kunnen overbruggen. Aan de onderkant van dat pad legde men De Ster aan, acht paden die vanaf één punt vertrekken. Vlakbij, iets naar het westen, lag een hoog punt boven het Kraaiendal, waar rond 1900 de naam 'St. Hubert' voor in zwang was. Een heuveltop daar was opgehoogd en voorzien van een rondlopend pad. Ongetwijfeld zal ook daar een fraai uitzicht te genieten zijn geweest. Het kan zijn dat dit punt - al voordat Rijnbende het landgoed stichtte - een verzamelpunt was voor de jacht. Want

eerder dan 1860 lijkt er al een opgehoogde top te liggen, en St. Hubert staat voor Sint Hubertus, de patroonheilige van de jacht.

Inginaheuvel op de Muntberg

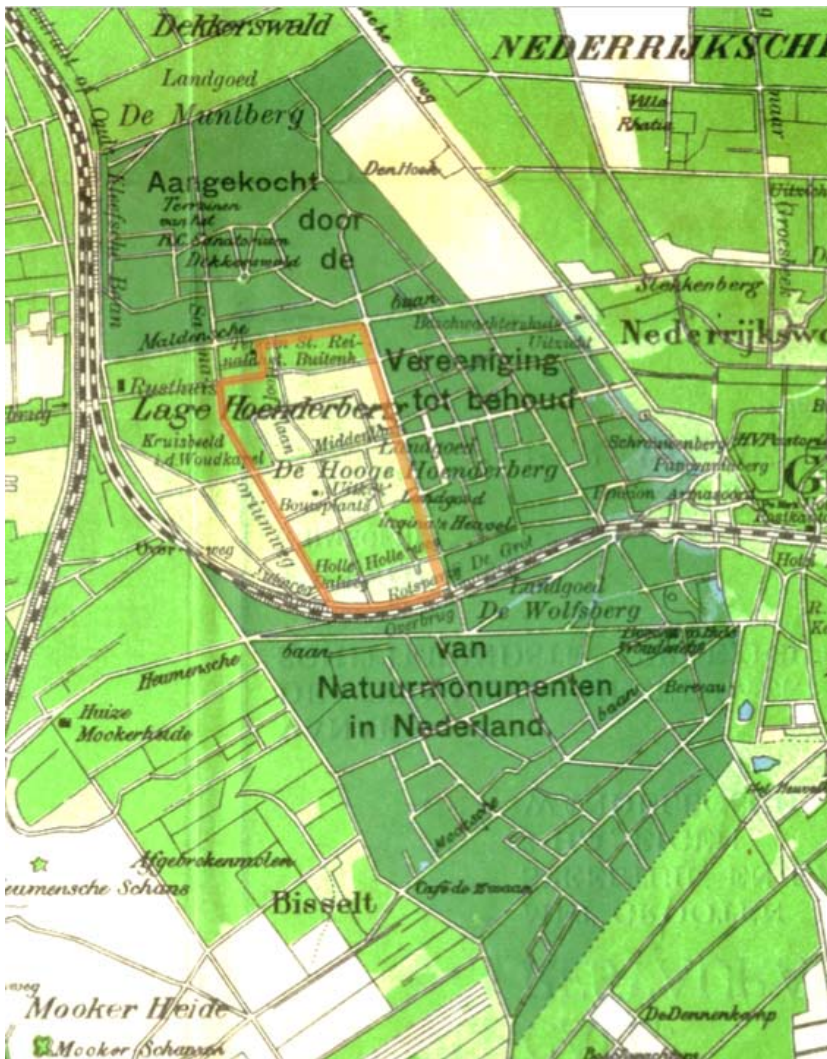
In 1899 werd landgoed De Wolfsberg opgedeeld tussen de dochters van Rijnbende, Maria en Johanna. Oudste dochter Maria, ingetrouwd in de familie Lawick van Pabst, kreeg het zuidelijk deel met landhuis De Wolfsberg. Het noordelijk deel ging naar de jongste dochter, Johanna Elizabeth Aletta van Hemert-Rijnbende die toen al weduwe was. Deze Johanna van Hemert bouwde een eigen landhuis: Inginaheuvel, naar haar vroeg gestorven moeder. Toen, of misschien pas later, noemde men dit landgoed De Muntberg. Delen van dit landgoed werden later verkocht; de grootste verkoop was die van ca. 129 hectare op de Hoenderberg, in 1918 aan een handelaar in natuursteen te Rotterdam. Hij noemde dit de Hoge Hoenderberg.

Diederik Jacob van Lawick van Pabst

In 1899 stierf Diederik Jan van Lawick van Pabst, zijn vrouw stierf in 1901. De Wolfsberg kwam in handen van hun zoon Jhr. Mr. Diederik Jacob Adrianus Albertus van Lawick Van Pabst van Nijeveld. Net als zijn vader was hij burgemeester, achtereenvolgens van Buur-

*De oprijlaan van de Wolfsberg anno 2019.
Foto: Paul Thissen*

In donkergroen de gronden die Natuurmonumenten in 1928 kocht van de familie Lawick van Pabst / Van Hemert, in 1930 doorverkocht aan Staatsbosbeheer. Met oranje omlind: het deel van De Hoge Hoenderberg dat in 1929 gekocht werd door Natuurmonumenten, en in 1930 deel uitmaakte van de verkoop door Natuurmonumenten aan Staatsbosbeheer. De Hoge Hoenderberg was door de familie in 1916 verkocht aan de particulier Van Stokkum. Het gehele eigendom van Staatsbosbeheer was in 1930 circa 600 hectare groot.
Bron: Kuijper 1929, Naar Nijmegen; belijning: Paul Thissen

malsen, Doetinchem en Ede. In 1910, hij was toen pas 50 jaar oud, ging hij rentenieren. Tot zijn dood in 1925 woonde hij in huize De Wolfsberg. Hij was actief in Groesbeeks Belang, een club die in 1913 werd opgericht om de gemeente toeristisch te promoten. Hij stelde terrein beschikbaar voor festiviteiten zoals het grote feest dat in 1923 bij het 25-jarig bestaan van fanfare Wilhelmina gehouden werd; waarschijnlijk was dat het grasland op de helling bij het landhuis. Hij was geliefd bij de Groesbekers. Op landelijk niveau werkte hij voor de in 1911 opgerichte vereniging Het Grondbezit, waarvan hij bestuurslid van het eerste uur was.

Koop door Staatsbosbeheer

Na enkele sterfgevallen boden de families van Lawick van Pabst en van Hemert de Wolfsberg en de Muntberg als geheel te koop aan. Staatsbosbeheer wilde het in 1928 kopen. (Staatsbosbeheer was in 1899 opgericht om productiebos in Nederland aan te leggen, met name op heide, en om zandverstuivingen vast te leggen.) Maar doordat de minister van Financiën dwarslag kon de koop toen niet doorgaan. De Vereeniging tot Behoud van Natuurmonumenten kocht toen het terrein, waarna Staatsbosbeheer het in 1930 alsnog kon kopen, nu van Natuurmonumenten. De angst bij Natuurmonumenten en Staatsbosbeheer was dat het landgoed door particulieren gekocht zou worden met als gevolg versnippering, bomenkap en huizenbouw. In de tussentijd had Natuurmonumenten ca. 81 hectare van de Hoenderberg gekocht, bij een deal om het resterende particuliere deel van de Hoenderberg van leidingwater te voorzien. Al met al verkreeg Staatsbosbeheer een bosgebied van ruim 600 hectare.

Nieuw beheer jaren 30

In de jaren van 1930 tot 1940 zette Staatsbosbeheer een nieuw beheer in. De dennteelt werd voortgezet maar wel volgens de nieuwste inzichten. Naast de grove den introduceerde men andere boomsoorten, met name douglas en lariks. Men startte met bodemonderzoek om te weten waar welke boomsoort het beste zou groeien. De typische landgoedelementen pasten niet goed bij het nieuwe beheer. Het landhuis De Wolfsberg werd in erfpacht uitgegeven aan de heer J.W. Kraft die er horeca in startte. Landhuis Inginaheuvel werd verhuurd aan de Groesbeekse Tehuizen (nu Pluryn) als thuis voor geestelijk gehandicapte mannen.

Studenten van kweekschool De Klokkenberg te Nijmegen vermaken zich op het terrein van Hotel De Wolfsberg, 1936.

Bron: Regionaal Archief Nijmegen, F59144

Een deel van de beukenlanen werd gerooid. Gelukkig bleef een deel behouden. Rond hotel-restaurant De Wolfsberg vervaagde het parkbos geleidelijk, de Koepel verloor zijn glans, het onderhoud van het Krombeukenlaantje stopte. Zorg voor tuinen en parkbossen was er niet. De azalea- en rozenperken verdwenen, de rododendrons groeiden uit hun krachten. Het uitzichtpunt boven het Kraaiendal groeide geleidelijk dicht. Op en rond de Muntberg verdween het uitzichtpunt, de ster van wegen vervaagde.

De Wolfsberg verlaten en verwaarloosd

Ben Tervoort, die opgroeide in Groesbeek en als jongen op de hoek van Mooksebaan en Houtlaan woonde, vlakbij het landhuis De

Wolfsberg, herinnerde zich in 1993 de tijd dat de familie Lawick van Pabst – in Groesbeek meestal kortweg Van Pabst genoemd – vertrokken was van de Wolfsberg en de sporen van het landgoed vervaagden. 'Wij gingen ook vaak wandelen in het bos, mijn opa en ik. Eerst de Pannenstraat verder omhoog, bij Slager Siepman rechtsaf de Mooksebaan op ... en dan het prachtige landgoed van Van Pabst. Alle toegangswegen waren afgesloten, maar wandelen mocht, als je maar niet te dicht bij villa De Wolfsberg zelf kwam. Maar ook daarvandaan was er genoeg te genieten, bijvoorbeeld, al die schitterende perken met azaleaheesters die in het voorjaar in allerlei prachtige kleuren heerlijk stonden te geuren. ... De eerste jaren dat ons gezin op het eind van de Mooksebaan woonde – van 1928 tot 1930 – waren die azalea's al aan het wegwijnen. Want Von Pabst was toen al vertrokken, niemand keek er nog naar om en de Wolfsberg lag er verlaten en verwaarloosd bij.'

De werkverschaffingswegen (blauw) aangelegd van 1933-1935. Met de namen van toen:

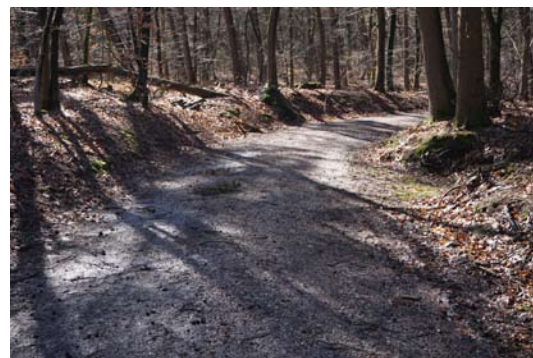
1 – 'Nieuwe Weg Muntberg'

2 – 'Nieuwe Weg Wolfsberg'

3 – 'Filosofenweg' (zuidelijk deel is de verbeterde Schietbaan)

4 – wordt tegenwoordig de Jan Meesterslaan genoemd

Bron: Paul Thissen; ondergrond: Topotijdreis

Werkverschaffingsweg die het Kraaiendal doorkruist, 2019.

Foto: Paul Thissen

Werkverschaffingswegen

Van 1933 tot 1935 liet Staatsbosbeheer lange grindwegen door de boswachterij aanleggen. Mooie met de hoogtelijnen meeslingerende wegen. De eerste reden voor de aanleg was een bosbouwkundige. Want de oude wegen waren voor modern bosbeheer slecht geschikt: onverhard, deels te steil, met te rechte hoeken. Vrachtwagens konden er slecht vooruit. De nieuwe wegen waren verhard met grind, geleidelijk stijgend of dalend en met ruime hoeken. Houtvester van Alphen schreef dat hij door de nieuwe wegen betere prijzen kon krijgen voor het hout, omdat de opkopers het hout gemakkelijker en sneller uit het bos konden afvoeren. Dat de wegen ook het bezoek aan het

*Een uit een laan ge-
kapte beuk wordt door
bosarbeiders naar de
weg gerold om van
daar per vrachtwagen
naar een houtverwer-
kend bedrijf gebracht
te worden, 1937.*

*Bron: Heemkunde-
kring Groesbeek, beeld
uit de film 'Leven en
werken in Neêrlands
productiebos' (1937)*

bos gemakkelijker en aangenamer maakten was wel een argument maar dat stond niet voorop. De arbeiders die de wegen aanlegden zaten in de werkverschaffing, ze waren hun eigenlijke werk verloren en konden zo toch aan de slag – al was de werkverschaffing hard werken voor weinig geld.

'Leven en werken in Neêrlands productiebossen'

In 1937 maakte de jonge bosbouwkundige Wim van der Kloot een film over de Bos-

wachterij Groesbeek: 'Leven en werken in Neêrlands productiebossen'. Hij werkte toen als jonge kracht bij het Staatsbosbeheer. In de film ligt de nadruk niet op de landgoedkenmerken maar juist op de productie van hout en de betekenis van het bos voor de omwonenden. De film laat de cyclus van de dennenteelt zien: opkweken uit zaad, wieden van de zaadbedden, verplanten van 1-jarig plantsoen in de kwekerij, het vervoer en opkuilen van jonge dennetjes, het planten met de plantschop, het mengen van dennenbestanden met loofbomen tot en met het bestrijden van de dennenscheerder, een kever die grote schade kon doen aan dennenbossen. De film laat ook het vellen van zware beuken uit de landgoedperiode zien.

Relicten van het landgoed

Ook na 1940 was het beheer van Staatsbosbeheer niet gericht op behoud van de landgoedkenmerken. (Wel kwam naast de bosbouw recreatie als belangrijk doel op en nog later ook natuur.) Van de verfraaide uitzichtspunten op en bij de Muntberg en boven het Kraaiendal zijn met moeite nog wat sporen te vinden. Ook van de Ster is niet veel over. Bosvijver de Koepel, eens een juweeltje van het landgoed, is leeggelopen ondanks herhaalde pogingen om er iets moois van te maken; dit najaar start een nieuwe poging. Veel laanbomen zijn omgevallen of staan op omvallen.

Ondanks dat het beheer niet gericht was op behoud van de typische landgoedkenmerken, is er nog heel wat dat herinnert aan het vroegere landgoed. En de laatste jaren is er ook in het beheer weer aandacht voor gekomen. Er is het landhuis dat nu hotel-restaurant is waarvan tuin en park essentiële onderdelen vormen. In 1947 wilde Staatsbosbeheer het huis nog afbreken, omdat het gebouw enorme oorlogsschade had opgelopen. Maar de heer Kraft die het toen kocht, knapte het met veel liefde weer op. De rododendronstruweelen zijn afgezet en goed opnieuw uitgelopen.

Boven: Uitzicht vanuit landhuis De Wolfsberg op terras, tuin, Binnenveld en Stekkenberg, begin jaren 30 van de vorige eeuw.

Bron: Gelderland Bibliotheek / Gelderland Collectie, ansichtkaart nr 20894

Onder: Uitzicht vanaf het rododendronstruweel op Hotel De Wolfsberg anno 2019.

Foto: Paul Thissen

De Hoofdbaan, een van de lange lanen die vanaf het voormalige landhuis De Wolfsberg het bos in loopt. In de landgoedtijd noemde men de Hoofdbaan de Hoofdlaan. Veel van de laanbomen zijn in de loop van de tijd gesneuveld.

Foto: Nel van den Bergh

In het Willemspark zijn de paden hersteld, het Krombeukenlaantje is beter herkenbaar gemaakt en er is een natuurstenen bank in gezet. Enkele lanen zijn opnieuw ingeplant. Het nog steeds indrukwekkende aantal oude beuken, in lanen of restanten daarvan, vraagt wel om verder laanherstel, want veel oude knoepers zijn aan hun einde. Laanherstel hoeft niet overal, maar een keuze voor enkele mooie lanen zou in de toekomst iets moois opleveren en de herinnering aan het landgoed levend houden.

Paul Thissen

Verantwoording

Met dank aan Jan Meesters, oud-boswachter te Groesbeek en Gerrie Driessen, voorzitter van de Heemkundekring Groesbeek. Wie vragen heeft over de inhoud of de bronnen, of wie aanvullingen of correcties heeft: paul.thissen@fo.nl

Literatuur

- Alphen, J.J.A.S. Boswachterij Groesbeek. Rede voor de Algemene Vergadering van de Nederlandsche Heidemaatschappij en Excursieverslag d.d. 13-09-1935. In Heidemijtijdschrift 1935, p. 351-364.
- Bouwer, Klaas. 2003. Een notabel domein. De geschiedenis van het Nederrijkswald. Utrecht, Matrijs.

- Driessen, G.G. 1980. Oud-Groesbeek in woord en beeld. 1980. Heemkundekring Groesbeek.
- Naar Nijmegen – Geïllustreerde gids met plattegrond en drie wandelkaarten en enige terreinkaartjes Druk en uitgave Boeken kunst drukkerij P.A. Geurts, Nijmegen Herzien en bijgewerkt door Th. Kuijper 1929.
- Okkene Kloeke (pseudoniem van Ben Tervoort). De Pannenstraat omhoog, rechtsaf 't bos in. Oude Ansichten, nummer 104. In: Groesbeeks Weekblad 29-06-1993, p. 3.
- Pelzers, E. De Munt- en Wolfsbergkwes-tie. De aankoop van de natuurgebieden Munt- en Wolfsberg bij Nijmegen door de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland, 1928-1930. In Jaarboek Numaga 40(1993), p. 135-145.

Archief

- Gelders Archief, Staatsbosbeheer in Gelderland, inv. nrs 111, 116.

In gesprek met Herman Nillessen

In Groesbeek is hij beter bekend als Broer d'n Boes. Hij is een ras-echte Groesbeker die met zijn vrijwilligerswerk veel voor de lokale gemeenschap heeft betekend. Ik zoek hem op in zijn nieuwe huis in de vernieuwde wijk van de Stekkenberg. Het is niet moeilijk te vinden, want er prijkt een bord aan de zijgevel: 't is overal wat.

Herman is geboren in 1935 en getogen aan de Schrouwenberg, waar zijn ouderlijk huis vroeger bekend stond onder de naam 't is Overal Wat. Zijn vader Bart heeft voor zijn trouwen aan de Afsluitdijk gewerkt, aan de Noord-Hollandse kant, en zag een boot met die naam langsvaren. Zo gaat ons eerste huis heten, heeft hij toen gedacht. Later heeft Herman deze naam op zijn eigen huis bevestigd, iets verderop aan de Schrouwenberg. Zijn vader Bart Nillessen, van het Roodstaartje, trouwde met Marie Versteegen, van d'n Boes. Aan zijn moeder heeft Herman zijn bijnaam dus te danken. Hij komt uit een gezin van 9 kinderen, 3 jongens en 6 meisjes, waarvan Marietje en Hent inmiddels zijn overleden. Herman is getrouwd met Leen Derksen uit Ven-Zelderheide (Ottersum). Ze hebben 3 kinderen, 6 kleinkinderen en inmiddels ook 2 achterkleinkinderen. Sinds enige tijd, en de kinderen al lang de deur uit, wonen zij niet meer op de Schrouwenberg, maar hebben ze een gezellig nieuwbouwhuis in de nieuwe wijk van de Stekkenberg, met uitzicht op de bosrand. Want dat was wel een voorwaarde voor Herman.

Na de kleuterschool aan de Kloosterstraat ging Herman zoals alle Groesbeekse jongens naar de zogenaamde Me-esterschool aan de Molenweg, de Gerardus Majellaschool. Toen hij in de hogere klas zat kreeg hij zoals ze nu zouden zeggen een bijbaantje, zoiets als vakkenvullen: het opvullen van gaten in de grond met jonge boompjes, voornamelijk dennen. Samen met een boswerker die de gaten maakte, en onder toezicht van boswachter Hent Arts. Het weekloon voor 5½ dag werken was 5½ gulden, en werd direct uitgekeerd aan zijn vader!

Een andere bijbaan was in de grote vakantie het bosbessen plukken. Herman hoort zijn meester de kinderen nog fijne vakantie toewensen. Vakantie? In de schuur stond de grote emmer voor de bosbessen al klaar. En dan was het voor dag en dauw uit de veren. In die tijd was de grond rondom Groesbeek

verdeeld in allerlei percelen en die hadden allemaal namen. En dan zei men 'waar ga je?' (plukken) Naar Heimans dinne (dennenbomen), of naar Tak zien dinne, naar Pet zien vlak, de Gripkus of den Zuuten ienval. Op sommige percelen stonden de bosbesstruiken wel zo vol en groot als een voetbalveld. Na de lagere school ging Herman de bouw in, en tijdens de avonduren volgde hij 3 jaar lang de opleiding metselen, en daarna nog 2 jaar de opleiding voor timmerman. Na deze periode moest hij voor zijn dienstplicht in 1954 naar Breda, en later naar 't Harde, waar hij terecht kwam bij de afdeling artillerie en als richter (kanonnier) opgeleid werd en opklom tot korporaal. Een hele mooie periode in zijn leven, de dienstitijd!

Naast zijn werk was Herman bezig met de judosport en heeft dat zo'n 30 jaar lang gedaan. Hij was in 1961 een van de oprichters van de Judovereniging Groesbeek. Een andere hobby betrof de Tweede Wereldoorlog. Hij heeft veel contacten opgebouwd met veteranen en hun familieleden en daarnaast een verzameling aangelegd van allerlei spullen uit die tijd. Een hoogtepunt was het vervaardigen van een maquette van Groesbeek, van voor en tijdens de oorlog, die tentoongesteld werd in de toenmalige ZOMA aan de Spoorlaan. Wat daarmee gebeurd is, is eigenlijk niet te begrijpen: de maquette is rampzalig vernield door vandalen, en was jammer genoeg niet meer op te bouwen. Tenslotte houdt Herman er van om stukjes over allerlei dingen die hem bezighouden op te schrijven. Dit talent om recht uit het

Het bos

Aan de bosrand geboren en ben met het bos opgegroeid... het bos hoorde bij ons leven... het had ook zijn voordelen... die een stads mens niet kent. Naast de vele mooie wandelpaden... kun je 's morgens vooral in het voorjaar als er weer nieuw blad aan de bomen komt in alle rust zittend op een bankje genieten van de zang van de vele vogels... die ons bos rijk is. En je bent rijk als je weet welke vogels je hoort fluiten en met het geduld van de vroege wandelaar kom je ook te weten waar het vogeltje zijn nestje aan het bouwen is... De wandelaar vervolgt genietend van al het schoon in alle rust zijn weg, maar ziet nog net een schuwe vos zijn pad kruisen... want die horen net als een hert... ree... wild zwijn... haas of konijn en eekhoorn bij ons bos. Als er in de winter de eerste sneeuw is gevallen... kan de stroper... waar Groesbeek vroeger rijk aan was... in die verse sneeuw aan de sporen zien... en lezen waar en welk wild zich in ons bos schuil houdt... en daar kan de stroper zich dan op instellen... want in de crisisjaren tussen 1930 en 1940... met zijn vele werklozen was ook in Groesbeek... armoe troef, en voor de vaak grote gezinnen moest er toch brood op de plank... en vuur in de kachel komen. En dan bracht het bos... ons bos vaak uitkomst... met een vergunning voor het sprokkelen van hout... werden er in de wintermaanden bijna dagelijks door vader en moeder en de kinderen kruiwagens vol brandhout vanuit het bos naar huis gebracht... de kachel moest branden want er moest voor het grote gezin eten gekookt worden... en 1 kachel moest het hele huis verwarmen en geld om kolen te kopen was er in die jaren niet... er werden dan ook vaak 's nachts tegen alle wetten in... gewoon de al wat dikkere bomen gekapt... en die moesten dan op de schouder naar huis gedragen worden... En het sprokkelhout werd de volgende dag met de kruiwagen naar huis gehaald... dat mocht... want daar had je een sprokkelbriefje voor... en zo hielden wij ons bos mooi schoon. Tegen de Kerst gingen we met een draai naar een al lang uitgezochte kerstboom die precies in ons kleine huisje paste nog even rond kijken en jawel... een scherpe zaag deed zijn werk... en met de kerst zongen wij net als andere mensen die aan de bosrand woonden onder die boom uit ons bos bij het genot van een kerstkransje stillenacht heiligenacht...

Herman Nillessen

De vader van Herman bij een stapel brandhout voor de kachel

Wasberren

Ik hebbet ter hoskus op zitten... mar het is ze-wa...tjes... wasberren tied... en dor wok 't vannemaan, toch nog is efkus me ollie ovver hebben... ovver oonze ve-kantie... ien de wasberren tied. Den boswachter Haant Tots... zij teggen mester-Tevood het hoofd van de schol... de bosbessen zijn rijp... gef ze mar vakantie. En dèt

kregen we... Zaoterdag-smiddags um 12.00 uur zij os-zen mèster nor het bidden, zo de bosbessen zijn rijp en nu hebben jullie 6 weken vakantie. Ik heu-rut um nog zeggen 6 wèk vakantie. Mar den mèster wus nie dat-ter... beej oons ien het schutje... enne groten immer... en wasberre-benneke me umschuur-potjes verrig stoonte... beej Haant Tots moste nog gaw ekkes en wasberre-briefke gehold worre... Mar smondags-smaans liep vör dag en douw de wekker af. Osse vot noom de 1ste wek ok alt vree... mar os moet stoond gen-eens op... die riep wel alt... wor godde önt... en dor bleef het beej, de deur viel ien het slot... en os An-ik en os Dien slofte achter ossen vot on richting den Zuuten ienval want dor zom-ve den 1ste dag van de vekantie beginnen... ien den Zuuten ienval en ik heur die öste wasberren nog ien mien benneke vallen... En toen we teggen 12.00 uur wèr op de weg on plukte wus-vu al wèr pesies wa we de kommende vekantie we-ke wèr allemol teggen het lief zollen lope!... Veul stroont vliegen... platte peters... van det schaarpe gras wor-ge ow vingers me los snede... mij stonte ien-eens vör zönnen groten hoop van die grote rooje zijkklimpen... en niet te vergèten... dèn grote paddesteul die mij tussen de luitjes stoont te stinken... en dèn vakantie die deurde zes wèke... en alleen die kiender die net nor den oorlog zo die 6 wèke me en wasberre-benneke... dör het wald len te vallen die kunnen nouw zeggen.....

En hoe langer dèt allemol gelejen is hoe moier het verleden is!

hart zijn herinneringen en gevoel te uiten op papier kwam goed van pas bij een nieuw radioprogramma van Omroep Groesbeek, begin jaren 90. In het programma Rondom de Pomp bespraken Herman, Kees Tervoort en Ben Thissen, onder begeleiding van Bart Claus en Louis van Duynhoven, een typisch onderwerp uit onze streek. En daarvoor schreef Herman dan telkens een inleiding, waarin gevoel en herinnering de boventoon voerden, over een bepaald Groesbeeks thema. Deze teksten waren altijd in dialect geschreven, en dit heeft te maken met het recht uit het hart en gevoel kunnen schrijven. Het is ook belangrijk voor het vastleggen van zijn eigen werkelijkheid. Wanneer een verhaal verzonnen zou zijn, zou het niet een

sluitend geheel kunnen worden. Ook het overdragen aan de ander, jong of oud komt volgens Herman zo het beste tot zijn recht. En dat geeft hem heel veel voldoening. Herman heeft alles op papier staan van wat hij in de loop der jaren (27 jaar lang) voor diverse radio-uitzendingen heeft gemaakt. Hij heeft twee toepasselijke teksten uitgekozen voor publicatie in het Milieujournaal waarvoor we hem hartelijk bedanken. De keuze is gevallen op een stukje over het Groesbeekse bos, door Herman zelf in het Nederlands vertaald, en een stukje over het bosbessen plukken, in het Groesbeeks dialect.

Met dank voor ons gesprek,
Willemijn van Oijen

De vorige keer stonden we in de Ooijpolder op de kruising van de Kouwedijk met de Persingsestraat.

Dit keer staan we in het Groesbeeks bos op een kruising van een historische zandweg en een bospad. Het is een interessante plek, omdat er veel te zien is als het gaat om bosbeheer. De brede zandweg loopt van oostnoordoost naar westzuidwest. De bospaden staan daar haaks op. Wanneer we in noordnoordwestelijke richting kijken, in het verlengde van het bospad, zien we een bosperceel links van dat pad dat bestaat uit een Douglasbos. De bomen zijn vrij dik en er is in 2014 flink gedund in dat bos. Doordat er meer licht in het bos komt, zijn er veel jonge Douglassparren opgekomen. Ook de braam tiert er welig. Rechts van het pad zien we een heel ander beeld. Daar stond voorheen een grove dennenbos. Dit voorjaar is het een kapvlakte geworden, maar wel eentje die anders is dan zoals ze 4 jaar geleden gemaakt werden. De kapvlakte is wat kleiner en er zijn veel meer bomen blijven staan. Niet alleen enkele grote grove dennen, maar ook eiken, een kastanjeboom, Amerikaanse eik en een enkele Douglas. Het gaat van jong naar oud. De bodem is gefreesd en er zijn boompjes aangeplant. Niet overal maar her en der in groepjes. Vlakbij de kruising staat een groep jonge beukjes in het gelid, wat verderop esdoorns in een buisje. Ook vallen de mierenhopen op die in dit perceel bij de kapwerkzaamheden zijn gespaard. Ze zijn van de Kale rode bosmier. Het is een bijzondere miersoort. Zijn neefje, de Behaarde rode bosmier, heeft in iedere hoop één koningin, zoals we ook gewend zijn bij bijen en wespen. Doordat er maar één koningin is, ruiken alle

WIE KENT BERG EN DAL

nakomelingen hetzelfde. Wanneer ze anders ruikende bosmieren tegenkomen, worden die als vijand gezien. Dat kan leiden tot oorlogen tegen naburige mierenvolken. Bij de Kale rode bosmier is dat anders. Daar leven tientallen koninginnen in één mierenhoop. Daardoor ruiken ze allemaal anders en worden andere volken dan ook niet als vijand gezien. Zo is het mogelijk dat er heel veel mierenhopen bij elkaar te vinden zijn. Hier in de buurt hebben we er meer dan 60 gevonden. In de zomer zie je ze overal lopen, op zoek naar prooien die ze naar het nest slepen, of op zoek naar luizen in bomen die ze melken als koeien. Er leven in dit deel van het bos miljarden bosmieren.

Als we verder naar rechts draaien en de zandweg oversteken, zien we een lariksenbos. De lariksen zijn wel hoog, maar hebben dunne stammen. Ze vallen niet op omdat tussen de ooit aangeplante lariksen zich heel veel spontane loofbomen hebben gevestigd. Vooral Beuk doet het goed, maar ook Ruwe berk. Nu steken de lariksen nog boven de beuken uit, maar het zal niet lang duren of zij zullen de lariksen overvleugelen. Die zullen dan afsterven en uiteindelijk blijft er een beukenbos over. Wanneer we verder naar rechts draaien, waarbij we het zandpad oversteken, zien we nog een perceel met lariksenbos, maar de bomen zijn duidelijk dikker en het bos is veel opener. Ook hier staan beuken, die al veel dikker zijn dan in het vorige perceel, maar ook behoorlijk wat flinke eiken. Hier ontwikkelt zich een Eiken-Beukenbos. We zien dus dat hier het natuurlijke loofbos zich spontaan herstelt en dat het bos bijna vanzelf een natuurlijk loofbos wordt. Helaas heeft de 'harvester' hier een aantal eiken verwijderd; de stammen liggen opgestapeld langs de zandweg. Waarschijnlijk is er gekapt om de lariksen meer ruimte te geven. Beter was het geweest de lariksen eruit te zagen en de loofbomen juist te sparen. De WMG wil meer natuurlijk bos in het Groesbeeks bos en veel percelen zijn daar klaar voor.

Waar staan we? De naam van de brede zandweg is voldoende.

Oplossingen mailen naar:
redactie@wmg-groesbeek.nl

Ons voedsel: het varken

Dit is deel 10 van een reeks artikelen over ons voedsel. Ik wil in deze reeks belangrijke voedingsmiddelen, van zowel plantaardige als dierlijke oorsprong, nader bekijken door een biologen bril. Maar ik zal ook de cultuur-, dieet- en milieu-aspecten niet verwaarlozen.

Vanwege het thema van dit Milieujournaal deze keer een artikel over zwijnen, dat is te zeggen: hun tamme familieleden, de varkens. Het varken is een van onze bekendste en meest beminde voedselbronnen. En eentje die sinds de oudheid maar weinig heeft ingeboet aan belangrijkheid: geen enkel dier had zoveel invloed op onze westerse eetcultuur. Met geen enkel dier was er ook zo'n haat-liefdeverhouding. Vanwege de uitgebreidheid van het onderwerp moet ik dit varkentje in twee delen wassen, te beginnen met het verleden van het varken.

Farhaz

U bent van mij gewend dat ik bij de start van een artikel eerst naar de taalkundige aspecten kijk. Taal biedt mij als schrijver en u als lezer een gemeenschappelijk startpunt en het vormt een comfortabele brug naar het verleden. Ik kan u zeggen, over dit onderdeel had ik een heel artikel kunnen schrijven. Alleen de namen al! Doordat het varken zo'n belangrijk landbouwhuisdier was (en is) zijn er vele, vele namen voor elke denkbare vorm en leeftijdscategorie van het varken. Ik zal de namen op basis van verwantschap presenteren, wat had u na al die evolutieschrijfsels ánders van mij verwacht?!

Pog, pökske, big, pig (Engels), bagge, barg, baarch (Fries), borg, barrow (Engels).
 Varken, ferkel (Duits), var, varg, porc (Frans).
 Zwijn, swine (Engels) schwein (Duits), swyn (Fries), swien (Saksisch), svin (Deens).
 Zeug, sow (Engels), sau (Duits).
 Ever, eber (Duits), beer, boar (Engels).
 Cochon (Frans), coche (Frans), koesj (Limburgs), koes, kuus, keu(je).
 En dit is nog lang niet alles.

Wat opvalt zijn de grote verwantschappen tussen de Noordwest-Europese talen. Het gaat om oude woorden die al voor het splitsen van Nederlands, Duits en Engels gebruikt werden. Zo stammen de zwijn- en zeugwoorden af van een oud Europees

*Het everzwijn, de voorouder van ons varken.
Foto: Jürgen Schiersmann*

woord: 'sū' en het woord 'ever' (en beer) komt van het Proto-Germaanse 'eburaz'. Als je weet dat de F-V-B-P en de K-G-H-W medeklinkers heel gemakkelijk in elkaar overgaan (denk ook aan de Spaanse V die vaak heel erg B-achtig klinkt), dan wordt de Pog en Var verwantschap helemaal een kluwen. Uiteindelijk lijkt er één Proto-Germaans woord te zijn geweest: Farhaz, waar de hele kluwen van afstamt.

Evert, Everhard en Eberhard zijn mannen-namen die het Germaanse ontzag voor de strijd lust en vruchtbaarheid van het everzwijn uitdrukken. Een opvallende achternaam in deze context is Varke(n)visser. Maar die heeft helemaal geen zwijnbasis, deze mensen zijn afstammelingen van vissers op bruinvis; die werd vroeger 'zeevarken' genoemd. We zien trouwens wel meer dieren die voor varken worden versleten. Denk aan het stekelvarken dat een knaagdier is. Het vreemdste voorbeeld heb ik altijd de pissebed gevonden, die wordt in het dialect kelderzeug genoemd. Maar ik zie geen enkel aanknopingspunt met het varken! Toch bestaat ook het woord keldermot (mot is in sommige streektalen het woord voor zeug) en ook in oud Duits kwam ik Sau tegen en in het Engels 'sow bug'. Het

meest voorkomende pissenbeddengeslacht is Porcellio, wat Latijn is voor varkentje. Kennelijk zien andere mensen het verband wèl.

Omdat de woorden zo oud zijn, zijn de betekenissen in de loop van de tijd verschoven. Zo is big bij ons het woord voor een jong varken en in het Engels is 'pig' een woord voor varkens in het algemeen. Het woord barg, baarch betekent varken in het algemeen, borg en barrow specificeren echter een gecasteerd varken. Var was ooit de naam voor een mannelijk varken. Later kreeg dat woord een verkleinde vorm, var-ke(n), voor jonge en vrouwelijke dieren (vergelijk het ongeëmancipeerde collega, collegaatje). Voor de wetenschap heten tam varken en zwijn hetzelfde: *Sus scrofa*, van het Latijn voor varken (*sus*) en zeug (*scrofa*). Dit laatste woord schijnt af te stammen van een woord dat graven/wroeten betekent. *Sus* heeft overigens dezelfde woordstam als zwijn en zeug. Een van de uitingen van onze haat-liefde is het gebruik van varkenswoorden om te schelden, bijvoorbeeld pog of zeug, Drecksau (Duits), en Schweinerei/zwijnerij, zwijnenstal, zouwen. Daar tegenover staat de uitdrukking 'zwijn hebben' en 'zwijnen', voor een geval van onverdiend geluk. Er lijkt bij dit gebruik veel kruisbestuiving te zijn met het Duits dat naar het schijnt meer dan 100 uitdrukkingen heeft die met varkens te maken hebben. Onze bekendste uitdrukking is 'parels voor de zwijnen', van bijbelse oorsprong. Er is ook een variant die spreekt van rozen voor

de zwijnen. Dat komt omdat de Griekse bijbeltekst voor parels het woord 'margaritas' (μαργαρίτας) gebruikt waardoor een foutieve vertaling met bloemen ontstond. En natuurlijk is er de uitdrukking 'dat slaat als een tang op een varken'. Een vreemde uitdrukking die aanmerkelijk aan duidelijkheid wint als je de oorspronkelijke vorm kent: Dat sluit als een tang om een varken. Past niet, slaat nergens op.

Hoefdieren

Ons wild zwijn en het varken behoren net als alle andere zwijensoorten tot de evenhoevigen. Met ca. 200 nu nog levende soorten zijn de evenhoevigen een succesvolle tak binnen de zoogdieren. De naam evenhoevig is een beetje kunstmatig en verwijst naar de poten met een even aantal hoefjes in veel nu levende soorten. De groep wordt door taxonomen *Artiodactyla* genoemd wat 'even-tenigen' betekent en een iets betere term is, omdat niet alle soorten hoeven hebben. De hoeven lijken een kenmerk dat pas later is ontstaan in de *Artiodactyla* in samenspel met de reductie van het aantal tenen dat gebruikt wordt om op te lopen. Van oorsprong (25 miljoen jaar geleden) zijn de evenhoevigen planteneters uit het bos: bladknabbelaars en grazers.

De zwijnen zijn in goed gezelschap, want ook de runderen, schapen en geiten zijn evenhoevigen en ook de kamelen en lama's, herten en antilopen worden door taxonomen in deze groep geplaatst. Wat u misschien niet verwacht had is dat ook de nijlpaarden en de giraffen bij deze groep horen. En ik maak het nog erger: recent onderzoek heeft aangetoond dat het nijlpaard de nauwste verwant is van de dolfijnen en walvissen die daardoor ook in deze groep terecht zijn gekomen omdat hun voorouders kennelijk evenhoevigen waren.

Soorten die niet tot de evenhoevigen behoren zijn de paardachtigen, de neushoorns en de tapirs. Zij zijn onevenhoevigen en vormen een aparte tak binnen de zoogdieren. Een capibara of waterzwijn is een Zuid-Amerikaans knaagdier dat zo groot is dat ie verward zou kunnen worden met een hoefdier, maar dat is hij niet. Het is overigens niet zo dat alle hoefdieren grote dieren zijn: de kantjil bijvoorbeeld weegt maar een paar kilo en sommige antilopesoorten zoals de dikdik zijn niet veel groter.

'Die lust heeft te doen verlore wercken, Die stroijt die rosen voor de verken'.
Detail van het schilderij 'Nederlandse spreekwoorden' van Pieter Bruegel de Oude uit 1559.

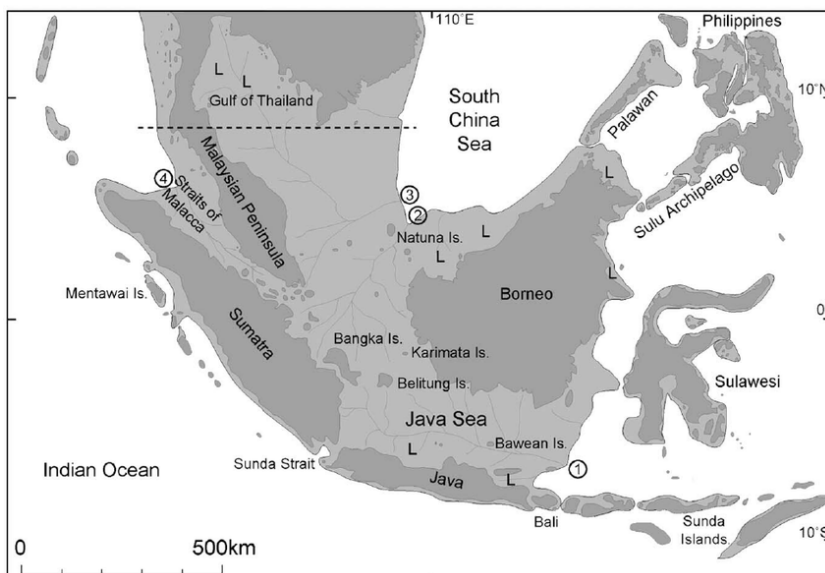

Evolutionair succes

Verschillende takken binnen de evenhoevigen kwamen tot bloei in het Mioceen, 23 tot 5 miljoen jaar geleden, toen de aarde droger was geworden en bos aan terrein had verloren ten gunste van grasland. Feitelijk veranderde de aarde tussen 50 en 5 miljoen jaar geleden (Eoceen - Oligoceen - Mioceen) van een bosplaneet in een graslandplaneet. De evenhoevigen profiteerden hiervan en gingen de graslanden domineren, samen met de onevenhoevigen. Het kunnen verwerken van gras was hierbij de doorslaggevende factor. Dieren uit andere groepen waren hierin minder succesvol en werden verdrongen of moesten genoeg nemen met het resterende bos. Omdat grasland weinig schuilplaatsen biedt, was het gunstig om in groepen te leven en hoog op de poten te staan. Zo kun je samen goed om je heen kijken en hard weglopen bij gevaar.

De vroegste leden van de zwijnenfamilie specialiseerden zich niet op het eten van gras. Vermoedelijk bleven ze dieren van bos en bosrand. Ook toen de voorouders, circa 20 miljoen jaar geleden, succesvol werden en uitwaaierden tot een hele familie van soorten bleef dat zo. Hierdoor ontwikkelden de zwijnen nooit een ingewikkeld maag-darmstelsel met een pens voor het verteren van gras zoals we dat bijvoorbeeld kennen van de koe en andere herkauwers. Uit een gemeenschappelijke voorouder ontstond naast de zwijnen ook een zustergroep: de pekari's, ook wel navelzwijnen genoemd. Omdat de laatste gemeenschappelijke voorouder tussen de pekari's en de zwijnen

Tijdens ijstijden was de zeespiegel zo laag dat planten en dieren zich konden verspreiden naar plaatsen die nu eilanden zijn.

Babiroessa, letterlijk varken-hert, een verre neef van ons everzwijn.

ongeveer 40 tot 35 miljoen jaar geleden leefde, is dat zo'n beetje het startpunt van de echte zwijnen.

Deze ontplooiing van de zwijnenfamilie vond plaats in Azië zo wordt gedacht. De voorouders van de huidige pekari's migreerden over de landbrug tussen Siberië en Alaska naar Noord- en veel later ook naar Zuid-Amerika. In Azië stierven ze uiteindelijk helemaal uit, mogelijk vanwege het succes van de zwijnenfamilie. Gelukkig voor de pekari's hebben de zwijnen voor zover we weten de oversteek naar de nieuwe wereld nooit gemaakt.

De huidige zwijnenfamilie kent 8 genera met daarin 17 soorten. Het grootste genus is *Sus*, waartoe ook ons wild zwijn en varken behoren. In de kleinere genera vinden we de (allen Afrikaanse) wratten/knobbelzwijnen, 2 soorten penseelzwijnen en het reuzenboszwijn. Daarnaast is er het bijna uitgestorven dwergzwijn uit Nepal en zijn er de enigmatische babiroessa's (hertzwijnen) van Sulawesi (Celebes) en aangrenzende eilanden.

Als we inzoomen op het geslacht *Sus*, zien we naast ons eigen zwijn nog 7 zustersoorten op Indonesische en Filipijnse eilanden en het Maleise schiereiland. We weten echter niet of het genus ook in Zuidoost-Azië ontstond. Dat Zuidoost-Azië een 'broeinest' is van *Sus* soorten, betekent niet automatisch dat het ook de bakermat is. Vroeger was de zeespiegel enkele keren zo laag dat er (bijna) landbruggen waren tussen Maleisië en Indonesische en Filipijnse eilanden. Toen de zee weer steeg, raakten delen van de *Sus* populaties geïsoleerd op verschillende eilanden en ontstonden in de loop van de tijd nieuwe soorten. De concentratie van *Sus* soorten in die regionen lijkt mij daarom eerder een gevolg van de geologische geschiedenis van de regio.

Hoe dan ook: het lukte *Sus scrofa* om zich over geheel Azië, Europa en Noord Afrika te verspreiden. Daar waren al andere zwijnensoorten, maar die stierven uit (behalve het dwergzwijn). Het lukte *Sus scrofa* niet om Afrika onder de Sahara te bereiken en daar de reeds bestaande Afrikaanse soorten te verdringen. Desondanks is deze soort het meest succesvolle lid van de zwijnenfamilie.

Leven en domesticatie

Sleutel van het succes van de zwijnenfamilie zijn denk ik de wroetneus en hun omnivorie: zwijnen eten bijna letterlijk alles. Uit voorouderlijke blad- en graseters werden ze tot knollen- en wormengravers en bodemafschuieraars die zelfs kadavers eten. Als het op de grond ligt of er net onder zit, is het voedsel. De wroetneus is een kraakbeenschijf die als graafinstrument wordt gebruikt en als doorgeefluik naar het reukorgaan dat duizenden malen beter kan ruiken dan de menselijke tegenhanger. Naast het reukvermogen is het gehoor het belangrijkste zintuig van het zwijn. Niet alleen voor het opmerken van gevaar, maar ook om communicatie van groepsgenoten te horen.

Zwijnen kunnen maar zeer beperkt zweten en ook thermoregulatie door te hijgen als een hond is niet mogelijk. Daardoor moeten zwijnen zichzelf met modderbaden verkoelen. Dit verklaart ook meteen waarom varkens uit de intensieve veehouderij met bosjes tegelijk sterven als tijdens warm weer ergens een stalkoeling ophoudt met werken. Wilde zwijnen zijn geen domme beesten. Ze zijn sociaal en passen zich gemakkelijk

aan nieuwe omstandigheden aan. Sommige circussen hadden vroeger zelfs een varkensnummer in plaats van een act met honden of paarden. Recent is aangetoond dat varkens met een joystick een muispijl op een scherm kunnen bedienen.

In het wild leven zeugen en hun onvolwassen nakomelingen in een groep, terwijl de mannelijke dieren alleen leven of in een groepje vrijgezellen. Dat laatste kan gemakkelijk omdat de mannetjes buiten de paartijd niet territoriaal zijn. Na anderhalf jaar zijn de nakomelingen geslachtsrijp, maar bij de mannetjes is het onwaarschijnlijk dat ze aan paren toekomen als er oudere sterkere mannetjes met grotere slagstanden in de buurt zijn. Na ongeveer 115 dagen bevalt de zeug in een door haar zelf aangelegd nest van bijvoorbeeld gras en varens.

Varkens en mensen leven al duizenden jaren zij aan zij. Ook vóór die tijd was er een relatie, maar dan die van jager en prooidier. Ergens in de geschiedenis heeft de domesticatie van wild zwijn naar tam varken plaatsgevonden. Op basis van DNA-onderzoek wordt gedacht dat die domesticatie op ten minste 7 verschillende plaatsen gebeurde. Voor het varken zoals wij dat kennen, was vooral de domesticatie in het nabije oosten van belang, ongeveer 10.000 jaar geleden. Een andere belangrijke domesticatie was die in China ca. 7.000 jaar geleden. In het nabije oosten gingen jagers-verzamelaars een steeds groter deel van het jaar op een vaste plek wonen. Het gebied was in die tijd veel bosrijker dan nu en wilde zwijnen kwamen 's nachts uit de omringende bossen naar de dorpen op zoek naar voedsel. Je moet bijvoorbeeld denken aan afval en voedsel dat niet meer geschikt was voor menselijke consumptie, waarschijnlijk ook menselijke uitwerpselen. Ook voordat mensen een vastere woonplaats hadden, zullen wilde zwijnen hun verlaten jachtkampen hebben bezocht. Voor de mensen was het ook gunstig, zo'n reinigingsdienst. Denk alleen al aan de vliegplaag die anders zou zijn ontstaan door alle troep.

Er zijn afbeeldingen gevonden van varkens op zegels en amuletten van 5.000 jaar oud uit deze streek, en vele botten met rituele slachtkenmerken. Varkens hadden kennelijk een vaste plaats veroverd in de culturen van de vruchtbare halve maan, en waren een

Detail uit het reliëf over het leven van de Egyptische vizier Kagemni. De zittende figuur lijkt een big te voeden vanuit de mond, de staande figuur reikt het voedsel (mogelijk melk) aan.

Het Wandersleben Schwein. Een gestileerde keramische varkenskop uit de late steentijd.

gewaardeerd offer aan de goden van die tijd. Ook de oude Egyptenaren (ca. 5.000 jaar geleden) hoedden varkens in moerassen in de Nijldelta.

Uit Thüringen kennen we een keramische varkenskop uit de late steentijd, het is niet duidelijk of dit een wild of een tam exemplaar verbeeldt. Het zou een tam dier kunnen zijn, want ongeveer in die tijd arriveerde het varken vanuit Irak of Turkije in Europa. Volgens dna-onderzoek gebeurde hier iets vreemds: de tamme varkens kruisten terug met hun wilde voorouders. Mogelijk omdat hier meer bos was en varkens daarom minder een landbouwhuisdier moesten zijn en meer een boshuisdier. Qua uiterlijk waren de varkens anders dan de huidige varkens: ze stonden hoger op de poten, hadden een spitsere snuit en een borstelige vacht. Dit bleef zo tot na de middeleeuwen. De krulstaart hadden ze waarschijnlijk al wel, want we weten van honden en zilvervossen dat krulstaarten, flaporen en gevlekte vacht een onbedoeld 'bijeffect' kunnen zijn van het tam worden. Deze kenmerken liften op een of andere manier mee met genen die maktheid bevorderen. Misschien liggen de genen voor een gekrulde staart op hetzelfde chromosoom als genen voor verminderde productie van stresshormonen en een verlaagd agressieniveau.

Germanen, Romeinen, Grieken

Everzwijnen waren al ver voor de domesticatie erg belangrijk voor de volken die Europa bewoonden. Dat bleef zo na het verschijnen van hun tamme verwanten. Tijdens de Germaanse mid-winter zonnewende (nu kerstmis) werden varkens geofferd, verdeeld en aan de feestdis geserveerd. Het idee is dat bij de Germanen en Kelten de varkens los door het dorp en de aangrenzende bossen liepen. Ze behoorden aan het dorp en niet

aan een specifieke eigenaar. In de Germaanse mythologie werd de strijdswagen van de god Freyr getrokken door een everzwijn met gouden haren die vonkten in de nacht (denk meteoren). Het zwijn was een symbool van kracht, strijdlust, vruchtbaarheid en welstand. Ook bij de Romeinen werden varkens geofferd, onder andere in een belangrijk reinigingsritueel waarin ook een schaap en een rund geofferd werden. De oude Grieken waren ook al varkensliefhebbers. De mythische Odysseus was een varkenshouder, aangezien een vriend van hem wordt aangeduid als zijn zwijnenhoeder.

Middeleeuwen

Ook in de middeleeuwen bleef een deel van de varkens vrij door dorp en stad bewegen. Boomgaarden, moestuinen en akkers moesten goed beschermd worden tegen de vraatzucht van deze scharrelaars. Dergelijke varkens waren een gemeenschappelijke stadsreiniging en na de slacht kwam het vlees toe aan de armen. Ik denk dat deze varkens een matig imago hebben gehad aangezien ze uitwerpselen, karkassen en soms zelfs onbegraven lijken van ter dood veroordeelden aten. De verdeling van varkensvlees aan de armen is in onze streken sinds de middeleeuwen verbonden aan de verering van Sint Antonius.

Afbeelding rechts: Antonius Abt, ca. 300 na Christus. Kluizenaar in de woestijn van Egypte, eerste monnik met volgelingen en daardoor de eerste abt van de eerste kloosterorde. Omdat Antonius beschermheilige werd tegen de pest en zijn orde in onze streken varkens bezat, werd hij ook beschermheilige tegen de varkenspest, een ziekte die ook nu nog catastrofale gevolgen heeft voor de varkenshouderij.

Ik bedoel uiteraard de Antonius van het varken (Antonius Abt), niet die van de verloren voorwerpen (Antonius van Padua). De Antonieten, een kloosterorde vernoemd naar Antonius van Egypte, mocht, als vergoeding voor medische zorg aan de bevolking, haar varkens vrij rond laten lopen. Die werden dan op 17 januari, de naamdag van Antonius, geslacht en verdeeld.

De mensen die beter af waren, hielden hun varkens in stallen en weiden en lieten ze vanaf de nazomer in het bos hoeden om vet te worden. Mogelijk trokken de varkens eerst over de akkers en boomgaarden na de oogst, om oogstresten, valfruit en stoppels op te ruimen. Eenmaal in het bos aten de varkens 'mast', vandaar het woord vetmesten, voorheen vetmasten. Mast is alles wat van een boom valt aan vruchten: eikels, beukennotjes, walnoten, hazelnoten, kastanjes, wilde appels en peren. Ongetwijfeld aten de varkens ook paddenstoelen, knollen, wormen, larven, slakken, muizen en al het andere dat ze onder hun neus kregen. Hoedebossen of het verpachten daarvan werden een belangrijke inkomstenbron voor de adel. Ik las dat er 1 of 2 varkens per hectare bos gehouden konden worden in de masttijd.

Les Très Riches Heures du duc de Berry. Kalenderblad uit de 14de eeuw met varkenshoeders aan de bosrand. Let op de eikels in de voorgrond en de dikke hammen.

De slacht vond traditioneel plaats in november en de daarop volgende maanden. Dan is de temperatuur gunstig zodat het vlees en het bloed niet meteen bederven. Daarnaast is er vanaf die maanden minder voedsel beschikbaar voor de varkens en zouden ze hun opgebouwde spek weer verliezen. Bij

een fokvarken was dat geen punt, maar een slachtvarken moest vet zijn. Een varken laten overwinteren was relatief duur, zelfs voor mensen was er vroeger in het voorjaar in onze streken soms amper voldoende voedsel. De vastentijd kwam vanzelf en zit niet per ongeluk juist daar in het jaar. De vreedagen voor de vasten, carnaval, 'mardi gras' waren vooral bedoeld om al het vlees dat na de vasten bedorven zou zijn nog op te eten. De voedseltekorten die in Europa vanaf de middeleeuwen regelmatig voorkwamen, en het onvoorstelbaar eenzijdige wintervoedsel waren mogelijk de aanleiding voor Luilekkerland- en Kokanje-verhalen, liedjes en gedichten die we uit Europa kennen. Verhalen over een mythische plaats waar mensen niet elke dag hoefden te vechten om te overleven en waar altijd gevarieerd eten was. De plaatsnaam Kockengen is trouwens een verwijzing naar deze plek. In Bruegels schilderij 'Het Luilekkerland' uit 1567 loopt een geroosterd varken rond.

Vanaf de 14de eeuw was er te weinig bos in Europa en werden varkens steeds meer erfbewoners in kleine aantallen, die meestal leven van afval en oogstoverschotten. Zo ontstaat het 'spaarvarken': als je het zelf niet op kan voordat het bederft, en je het niet kan conserveren, dan kan je het altijd nog in levende vorm opslaan in een varken waarmee je de winter kan doorkomen. In Azië was het bos al eerder op dan in Europa en werden varkens al eerder erfdieren. Hierdoor stonden de Aziatische varkensrassen al verder van de oorsprong ondanks dat de domesticatie iets later was begonnen. In China werden lagere, dikkere, kalere, blondere varkens geteeld met een kortere snuit. Omdat in Europa gaandeweg geen behoefte meer was aan varkensrassen die zich in het bos kunnen handhaven, werd rond 1700 in Groot-Brittannië een Europees varkensras gekruist met een geïmporteerd Chinees ras. Toen pas zijn de blote roze varkens ontstaan die passen bij het beeld dat we nu van een varken hebben. Deze nieuwe varkens waren een groot succes omdat ze sneller groeiden en door hun lagere gestalte beter geschikt waren voor de teelt in hokken.

Wordt vervolgd.

Niek Willems

Zaterdag

31 augustus 2019

Aardmannetjes

Jachtslot

Mookerheide

Een ijskelder. Cool!

Hier ziet u o.a. een tijger, een dromedaris en zelfs een T-rex. Goed kijken.

De paden op, de lanen in...

Dit is gelukkig gewoon een schaap

...en nog lekker weer ook!

Mestkever Reservaat

...en weer netjes thuisgebracht

Kijkje in de nieuwe kas nemen!

Schaft!

Ik kijk gewoon lekker sjagerijnig

Bewijs-
stuk A